

İSLÂM HUKUKUNDA EHLİYETİ DARALTAN VEYA ORTADAN KALDIRAN SEBEPLER

Prof. Dr. Mustafa UZUNPOSTALCI

The Causes of Restricting or Abolishing the Legal Capacity in Islamic Law

It is the legal capacity that makes the person legally responsible and providing validity of every worship and every kind of acts. Thence person's psychology various from time and space hereupon person's legal capacity will be various. Sometimes person's body get sick and likewise sometimes his mind might be ill and defect. Consequently those illness and defects have affection on person's both kind of legal capacity (capacity to acquire rights and capacity to act). It affects one of them and restrict it or abolish completely. This paper deals with these defects which called as "defects of the legal capacity".

GİRİŞ YERİNE

Bundan önceki makalelerimizde İslâm Hukuku açısından "hakiki şahıs" ve onu şer'î tekliflerin muhatabı kılan "ehliyet"ten bahsetmiştik. Ehliyet kişiyi hem şer'î tekliflerin muhatabı kılmakta ve hem de kişinin yapmış olduğu ibadet ve her türlü tasarrufunun geçerli olmasını sağlayan, şahsiyetin bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Biz bu ehliyetten bahsederken onun sadece kişide bulunuş itibariyle durumunu değerlendirdik. Onun ne zaman ve hangi durumda başladığını ve hangi şartlarda gelişip tekâmül ettiğini tespit etmeye çalıştık. Çünkü insan doğduğu andan itibaren büyümekte ve büyüdükçe de yaptığı işler hakkında yeterli bilgi sahibi olmaktadır. Bu büyüme sırasında ona bağlı olarak, her iki türü ile de ehliyeti gelişmektedir. Biz bu yönden ehliyeti ele alarak sadece bir tespitte bulunduk.

İnsan canlı bir varlık olduğu için doğumundan itibaren onun büyümesi ve tekâmül etmesi zaruri ve kaçınılmaz bir durumdur. Ancak gerek henüz büyümesi tamamlanmadan ve gerek büyümesi tamamlandığında insanın her zaman ve zeminde daima aynı fizyolojik ve psikolojik durumda olduğunu, daha geniş bir ifade ile söyleyecek olursak onun hayatı boyunca aynı durumda bulunduğunu söylememiz mümkün değildir. Farklı durum ve zamanlarda farklı psikoloji içinde bulunduğuna göre, bu duruma bağlı olarak onun ehliyeti de farklı olacaktır.

İnsan bedenlen gelişme gösterirken, aynı şekil ve ölçülerde ve devamlı olarak ehliyetinin de tekâmül ettiğini söylememiz ve insanın en yaşlı olduğu dönemde ehliyetinin de en mütakâmil bir noktada bulunduğunu kabul ve tespit etmemiz mümkün değildir.

Çünkü zamanla insanın bedenine bazı hastalıklar arız olabildiği gibi aklına da bir takım hastalıklar ve bozukluklar arız olabilir. Dolayısıyla bu bozukluk ve hastalıklar insanın her iki şekliyle ehliyetine tesir edebilir. Bunlardan birisini etkileyip ya onu daraltır veya tamamen ortadan kaldırabilir. İşte ehliyeti daraltan veya ortadan kaldıran bu bozukluklara “ehliyet arızaları” denir.

Bundan anlaşılan şudur; arızaların ehliyet üzerine olan tesiri aynı derecede değildir. Ayrıca mahiyetleri itibariyle de insanlara arız olduğu noktalar da farklıdır. Diğer taraftan bu arızalardan bir kısmı insanın iradesi ve yaptığı fiillerine bağlı olarak ortaya çıktığı halde bir kısmının ortaya çıkmasında ve ehliyetine arız olmasında insanın kendi irade ve fiillerinin bir tesiri yoktur.¹

Daha önce günümüz hukukunda çeşitli yönlerden ehliyetine tesir eden şeyleri, ehliyet üzerinde meydana getirdiği noksanlığa göre toplu olarak vermiştik.

İslâm Hukukunda ehliyetine tesir eden bu arızalar genellikle ayrı ayrı ele alınarak şahsın hem ibadetinin sahih olup olmaması ve hem de tasarruflarının geçerliliği açısından değerlendirilmiştir. Yani konuyu yalnızca hukuki netice doğuran fiiller açısından ele almak İslâm Hukuku açısından bir eksiklik sayılır. Bu sebeple biz burada bu arızaları sadece İslâm Hukuku açısından ele alırken hem hukuki netice doğuran davranışlar ve hem de ibadetler açısından ehliyetine tesirini belirtmeye çalışacağız. Böylece bahsettiğimiz ehliyetin hukuk ve insani değerler açısından İslâm Hukukunda nasıl ele alındığını bütün teferruatıyla inceleyerek ortaya koyabileceğimizi düşünüyüz.

Daha önce de söylediğimiz gibi, haklar şahıslar içindir. Ancak bu hakların elde edilmesi veya kullanılması başkasının hakkına tecavüzü doğuruyorsa herkes kabul eder ki, orada sadece bir hakkın kullanılmasından söz edilemez. Hakların elde edilmesi ve onların kullanılma sınırlarının belirlenmesi ise bu arızaların ehliyetine tesirinin iyi bilinmesine bağlıdır. Bu bakımdan biz de bunu ortaya koymaya çalışacağız.

Ortaya çıkışlarına, yani doğuşlarına göre “ehliyet arızaları” iki kısma ayrılır. Eğer bu arızaların meydana gelmesinde insanın bir dahli yoksa bu çeşit arızalara “semavi arızalar” denir. Fakat arızaların meydana gelmesinde insanın bir dahli ve tesiri varsa bu çeşit arızalara da “müktesep arızalar” denir.

Burada şu hususlara dikkat çekerek belirtmeliyiz: a) Aslında böyle bir ayırımın arızaların ehliyet üzerindeki tesirleri açısından her hangi bir faydası yoktur. Ancak konuyu inceleyen “Fıkıh Usulü” Âlimleri arızaları bu şekilde ayırarak ele almış oldukları için biz de onların bu taksimlerine uyarak konuyu o şekilde ele almayı daha uygun buluyoruz. b) İncelediğimiz konuyu her ne kadar başlıkta “İslâm Hukuku” açısından ele alacağımızı söylemişsek de

¹ el-Câvişli, Hâdi Reşid, *el-Usûl ve'l-mebâdiu'l-âmme li's-Şer'i'ati'l-İslâmiyye*, Musul 1377/1958.

konunun ibadetlerle de ilgisi bulunduğu muhakkaktır. Çünkü yapılan ibadetlerin de sahih olması aranır. Bu da ehliyetle ilgilidir. Bundan dolayı ehliyete tesir eden arızaların ibadetler açısından da değerlendirilmesi kaçınılmaz olmaktadır. Onun için konuyu İslâm Hukuku açısından ele aldığımızda her iki yönden ele alarak değerlendirme zarureti kendiliğinden ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bu sebeple konuyu belki de hukukla ilgili olması ve ibadetlerle ilgili olması noktalarında ayırmamız gerekirdi. Ancak biz böyle bir ayırma gitmek yerine konuyu değerlendirirken bunlara dikkat çekerek açıklamayı daha uygun bulduk.

I- SEMAVİ ARIZALAR

Az önce de temas ettiğimiz gibi, meydana gelmesinde şahsa, dolayısıyla şahsın ehliyetine arız olup ona tesir etmesinde şahsın irade ve fiilinin bir tesiri bulunmuyorsa böyle arızalara “semavi arızalar” denir.

Bu tür arızalara “semavi” denmesi dil âlimlerinin örfünden kaynaklanmaktadır. Çünkü onlar insanın irade ve ihtiyarına dayanmayan ve onun her hangi bir fiili olmadan zuhur eden şeyleri semaya nispet ederler.²

Şunlar semavi arızalardan sayılmıştır: **küçüklük, unutma, uyku, bayılma, bunama, delilik, kadınlara mahsus ay hali (hayız) ve loğusalık (nifas), ölüm hastalığı ve ölüm.**

Şimdi bunların her birinin şahsa nasıl arız olduğunu ve ehliyet üzerindeki tesirlerini sıra ile ele alarak incelemeye çalışalım.

A) KÜÇÜKLÜK VE EHLİYETE TESİRİ

Arapça “sığar”ın Türkçe karşılığı olan “küçüklük” insan hayatında bir dönemi ifade eder. Yaş itibarıyla insanın doğumundan başlayıp baliğ olunca ya kadar içinde bulunduğu dönem demektir. Türkçemizde buna “çocukluk dönemi” deriz. Bu dönem bazı âlimlere göre ehliyetin arızalarından kabul edilmemektedir. Çünkü “küçüklük”, “şahsiyet” ve “ehliyet” başlıklı makalelerimizde de açıkladığımız gibi, insan hayatında tabii bir dönemdir. Bu bakımdan böyle düşünenlere göre “küçüklük” ehliyetin arızalarından sayılmamaktadır.³

Fakat “arıza”dan maksadın bir şeyin asli mahiyetine zıt olma durumu olduğunu göz önünde bulunduran âlimler küçüklüğü bir arıza olarak değerlendirmişlerdir. Çünkü küçüklük insanın mahiyetinden ayrılmayan bir şey olmayıp ayrılması mümkün olan bir vasıftır. Nitekim ilk insan olan Âdem ve Havva bizler gibi çocukluktan büyümemişlerdir. Onlar yetişkin olarak yaratılmışlardır. İnsan için asıl olanın da onun tam akıl sahibi olmasıdır. Küçüklük de buna zıttır. İşte bu durumu göz önünde bulunduran âlimler küçüklüğü arızalardan saymışlardır.

Dikkat edilirse küçüklük bir takım şeyleri akıl ve idrak etmek ve temyiz etmekten acizliktir. Dolayısıyla küçük, yani çocuk âcizdir. Bununla birlikte

² Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkah Dersleri*, İkinci Baskı, İstanbul, ts., s. 482.

³ Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul 1974-83, I, 189, 190.

çocuk bazı şeyleri akıl edebildiği gibi temyiz de edebilir. Bu da bir nevi ehli-yettir. Ancak ehliyet başlıklı makalemizde de izah ettiğimiz gibi, çocuğun ehliyeti tam bir ehliyet değildir. Bundan dolayı “küçüklük” bazı şeylerle mükellef olmayı ortadan kaldırır. Bu durumu değişik konular üzerinde değerlendirelim.

1. Küçüğün İbadetleri

Küçükler ister temyiz öncesi, ister temyiz çağında bulunsunlar namaz, oruç ve hac gibi ibadetlerle mükellef değildirler. Hatta bazı âlimler zahiren kabul edilir demişlerse de gayrimüslim bir anne babadan olma çocuğun Müslüman olduğunu söylemesi de makbul değildir. Yani ondan bu söz kabul edilmez; henüz mükellef olmadığı için böyle bir sözü, baliğ olmadıkça geçerli olmaz.⁴

Ebu Zeyd ed-Debûsî (v.430/1038-1039), doğumdan sonra çocuğun, zimmetinin uygunluğu sebebiyle onun üzerinde “Allah hakları”nın sabit olduğunu, ancak güçlüğü gidermek için, çocukluk özrü sebebiyle bunun düştüğünü söylemiştir. Çünkü ona göre, şahsın üzerine bazı hakların sabit ve bazı hükümlerin gerekli/vacip olması bir takım sebeplerden dolayıdır. Bu sebepler de üzerine hüküm vacip olacak kimsenin buna uygun olmasıdır. Bu da yeni doğmuş çocukta vardır; bu sebeple hem “mahal”, hem de vucubiyet uygundur. İşte bu sebep ve mahal dolayısı ile doğan bir çocuk üzerine Allah hakları sabit ve vaciptir. Onun vacip olmasında şahsın iradesi yoktur ki, bu konuda akli ve temyizi muteber olsun. Sebep bulununca biz istesek de istemesek de dinen ve hukuken haklar sabit olur. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: “Biz her insanın yapıp ettiklerini boynuna doladık.”⁵

Buradaki “boyun”dan maksat “zimmet”tir. Şahıstaki temyiz ve onu yapabilme durumu, vacip olan hükmü yerine getirirken aranır. Bu da asıl vucubiyetin ötesindedir.⁶

Bu açıklamalardan anlaşılmaktadır ki, küçük olma yani çocukluk, bir şeyin çocuk üzerine vacip olmasına engel olmasa da vacip olan hükümlerin edası için bir engel teşkil etmektedir.

2. Uygulanacak Bedeni Cezalar Karşısında Küçüğün Durumu

Çocuk kendisine uygulanmak istenen, kısas gibi bedeni cezalara ehil değildir. Yani ona bedeni ceza uygulanmaz.

Hanefî, Malikî ve Hanbelîler çocuğun hata veya bilerek yaptıklarının aynı olduğunu kabul ederler. Bundan dolayı da hangi sebeple yaparsa yaparsın, yaptıklarının hiçbirisi çocuğa bedeni bir cezanın uygulanmasını gerektirmez. Çünkü onlara göre çocukta henüz “kasıt” tam olarak teşekkül etmemiştir. Yine onlara göre çocuk bilerek veya hata sebebiyle bedeni ceza gerek-

⁴ İbnü'l-İhve (İbnü'l-Uhuvve), Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Kuraşî, *Me'âlimü'l-kurbe fî ahkâmi'l-husbe* (nşr. Muhammed Mahmud Şa'ban ve Siddik Ahmed İsâ el-Mutî'î), Kahire 1976, s. 60, 61.

⁵ İsrâ (17), 13.

⁶ Serahsî, Şemsü'l-Eimme Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed, *el-Usûl* (nşr. Ebü'l-Vefâ el-Efgâni), Beyrut, ts., II, 333; Ensârî, Muhammed b. Nizamüddin, *Fevâtihu'r-rahamât bi-şerhi Müsellemi's-sübût (el-Mustasfâ ile)*, Bulak 1322, I, 155.

tirecek bir suç işlese, bunun yerine ona verilecek diyet cezasının asabeleri tarafından ödenmesi gerekir. Böyle bir diyet dahi çocuğun sahip olduğu mallarından ödenmez.⁷

3. Murisini Öldüren Küçüğün Miras Durumu

Biraz evvel söylediğimiz gibi katlin (bir kimseyi öldürmenin) neticesinde gereken cezalar çocuğa uygulanmamaktadır. Bundan dolayı da murisini öldüren bir küçük, onun mirasından da mahrum edilmez. Payına ne düşmüşse verilir.

4. Küçüğün Başkası Üzerindeki Yetkisi

Sağır yani küçük, bir başkasına veli olamaz. Çünkü zaten kendisi âcizdir. Bundan dolayı ancak bir başkasının, onun üzerinde velayeti sabit ve geçerli olur.

Çocuğun özellikle mali tasarrufları konusunda bir velisinin bulunması gerektiği hususunda âlimlerin icmaı bulunduğu nakledilmiştir.⁸

B) UNUTMA (NİSYAN) VE EHLİYETE TESİRİ

Bir şeyi ihtiyaç duyulduğu anda hatırlayamama demek olan “unutma/nisyan” bilindiği üzere geçici bir durum olup insanın hafızasına arız olur. Bazı âlimler unutmanın, insanın gerek bedenine, gerek aklına veya her hangi bir şekilde hukuki durumuna tesir etmediğini göz önüne alarak bunu arızalardan saymamışlardır. Çünkü bunlara göre unutma ehliyete tesir etmemektedir. Ancak bazı şartlarla ibadetlerin yerine getirilmesi ile ilgili bir mazeret olarak geçerli olduğu için, sadece burada geçerli kabul edilmektedir.

Fakat buna mukabil bazı âlimler, şahsın yaptığı veya yapacağı bir kısım tasarruf ve fiillerinden sorumlu olmadığını dikkate alarak unutmayı da ehliyetin arızalarından saymışlardır.

Gerçi unutma doğrudan akla tesir etmiyor. Ancak aklın kullanılmasına rağmen, hafızada bulunan bir şeyin zuhuruna engel teşkil ediyor. İşte bunun için unutma da ehliyetin arızalarından biri kabul edilmektedir. Şimdi bu hususu çeşitli durumları ele alarak değerlendirelim.

1. “Unutma”nın Kul Haklarına Tesiri

Unutma, kul hakları konusunda bir özür olarak kabul edilmez. Çünkü unutma doğrudan, şahsın aleyhine sabit olacak bir vacibe ve borçlara engel teşkil etmez. Bu sebeple bir kimse arkadaşına ait olduğunu unutarak ve kendisinin olduğunu zannederek bir arkadaşının malını telef etse veya ona ait olan bir yiyeceği yese onu ödemek zorundadır. Böyle bir durumda o şahıs

⁷ Zühaylî, Vehbe, *Nazariyetü 'd-damân ve ahkâmü 'l-mes'üliyyeti 'l-medeniyye ve 'l-cinâiyye fi 'l-fikhü 'l-İslâmî*, Dimeşk 1389/1969, s. 313.

⁸ Büyük Haydar Efendi, *a.g.e.*, 484; Bütî, Saïd Ramadan, *Davâbitü 'l-maslaha fi 'ş-Şeri'ati 'l-İslâmiyye*, Dimeşk 1386-87/1966-67, s. 230.

unutmuş olmasını bir mazeret olarak ileri süremez; dolayısıyla ödemekten kurtulamaz.

2. “Unutma”nın Allah Haklarına Tesiri

Kul hakları konusunda unutma her ne kadar bir özür kabul edilmese de Allah hakları konusunda belli bir ölçüde özür olarak kabul edilir. Meselâ, bir kimse oruçlu iken, bu durumunu unutsa da bir şey yese veya içse, bundan dolayı orucunu kaza etmesi gerekmez. Aksine orucunu hiçbir şey yapmamış gibi tamamlar. Çünkü unutan kimse bu durumda yani oruçlu olduğunu unutmuş onu hatırlayamamasında kasıtlı değildir. Bu durum onun elinde olmayan bir sebepten kaynaklanmıştır. Allah’ın “Allah sizi rasgele yeminlerinizden dolayı değil, fakat kalplerinizin kastettiği yeminlerinizden dolayı sorumlu tutar”⁹ ayetinin bildirdiği hükme de uygundur. Zira unutma kalbin kastettiği şeylerden değildir.

Resûlullah (a.s.) da oruçlu iken unutarak yiyip içen kimse için “oruçlu olan kimse, oruçlu olduğunu unutarak yer veya içerse, orucunu tamamlasın. Çünkü oruçluya Allah yedirmiş, içirmiştir”,¹⁰ buyurmuşlardır. Bundan dolayı unutarak yiyip içen ve bundan sonra orucunu tamamlayan kimseye kaza ve kefarete gerekmez.

Ancak bir kimse namaz kılariken, namaz kılmakta olduğunu unutsa da yese, içse bundan sonra namazına devam ederek onu tamamlayamaz; onu yeniden kılması gerekir. Çünkü namaz, unutarak yeme içme konusunda oruç gibi değildir. Namaz, namaz kılmakta olan kişiye oruçlu olan kişiden daha çok hatırlatıcı konumdadır.

Ayrıca namaz kılmakta olan bir kimse unutarak bir rekât eksik kılrsa, o kimsenin bu namazı yeniden kılması gerekir. Unutmuş olması burada bir mazeret olarak kabul edilmez. Terk ettiği rekât, unutmamasından dolayı kılınmış gibi değerlendirilemez. Yani eksikliği ile birlikte namazı tam sayılmaz; sahih kabul edilmez. Çünkü unutmadan dolayı eksik kılınan bir namazın yeniden kılınması gerektiği hadiste bildirilmiştir.¹¹

Her ne kadar “unutma” Allah haklarından olan bazı ibadetlerin yerine getirilmesinde bir arıza olarak ehliyete tesir ediyor ve böyle görünüyorsa da esas itibarıyla hukukla ilgili konularda unutmanın bir tesirinin olmadığı açıktır. Bu bakımdan konu yalnızca hukukla ilgili olarak değerlendirildiğinde “unutma” ehliyete tesir eden arızalardan sayılmalıdır. Ehliyete tesir eden bir arıza olarak değerlendirilmesi uygun ve yeterli olmaz.

⁹ Bakara 2/225.

¹⁰ Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Neylü’l-evtâr şerhu Münteka’l-ahbâr*, Kahire, ts., IV, 231; Miras, Kâmil-Naim Ahmed, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, İkinci baskı, Ankara 1970, VI, 274; Zencânî, Ebû’l-Menakib Şihâbüddin Mahmud b. Ahmed, *Tahricü’l-fürû’ ale’l-usûl* (nşr. Muhammed Edib Salih), Beyrut 1399/1979, s. 95 vd.

¹¹ Serahsî, a.g.e., II, 155; İbnü Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Hazm el-Endülüsî, *el-İhkâm fî usûli’l-ahkâm*, Kahire, ts., V, 716; Büyük Haydar Efendi, a.g.e., 485-486; A’zamî, Hamdi, *el-Mürşid fî usuli’l-fikh ve târihu’l-fikhu’l-İslâmî*, Bağdad 1368/1948, s. 72, 73.

C) UYKU VE EHLİYETE TESİRİ

Ehliyete tesir eden arızalardan biri sayılan “uyku” esas itibariyle bir hükmün vacip olmasını gerektiren ehliyete değil de edası sırasında ehliyete tesir eden arızalardandır. Bu sebeple de vacip olmuş bir hükmün edasını geciktirir. Diğer bir deyişle uyku, sadece “eda ehliyeti”ne tesir eden bir arızadır¹².

İnsanın uyku halinde eda ehliyeti yoktur. Çünkü bilindiği üzere, eda ehliyeti akıl ve temyiz gücü ile ilgilidir. Uyku halinde de kişi aklını kullanmaz ve onun temyiz gücü yoktur.

Ancak uyku şahsın bütün hak ve tasarruflarına aynı derecede tesir etmemektedir. Bu sebeple de ehliyete tesir eden uykuyu değişik durumlara göre ele almamız ve farklılıkları değerlendirmemiz daha uygun olacaktır.

1. Uyuyan Kimsenin Sözlü Tasarrufları ve Ceza Gerektiren Fiilleri

Uyku halinde bir kimse akıl ve temyiz gücünü kullanamaz. Bundan dolayı bir kimsenin sözlü hiçbir tasarrufu geçerli değildir.

Uyumakta olan bir kimse bir şahsın üzerine düşüp veya üzerine yuvarlanıp onu öldürse, bu fiilinde irade ve ihtiyarı bulunmadığı için, kasıtsız olan bu fiilden dolayı sorumlu tutulamaz. Bundan dolayı kısas gibi bedeni bir ceza kendisine uygulanmaz.

2. Uyuyan Kimsenin Tazmin Gerektiren Fiilleri

Her ne kadar uyuyan kimsenin işlediği bir cinayetten dolayı kendisine bedeni ceza gerekmezse de böyle bir kimse verdiği maddi zararları tazminle sorumlu olur. Onun zarar verdiği esnada uykuda olması tazmin sorumluluğunu ortadan kaldırmaz. Uyanık iken kendi fiiliyle her hangi bir malı telef ettiğinde onu nasıl tazmin ediyorsa uyku esnasında verdiği zararı da tazmin etmekle yükümlüdür. Verdiği zarardan dolayı sorumlu olur.¹³

Bu durum diyet konusunda da aynıdır. Çünkü gerek can ve gerek mal hukuken korunmuş olan şeylerdendir. Özür bu durumu ortadan kaldırmaz. Bunlara tecavüzü meşru kılmaz. Bundan dolayı uyku esnasında birisinin üzerine yuvarlanıp onu öldüren kimseye kısas uygulaması gerekmezse de bu fiilden dolayı o kimsenin diyet ödemesi gerekir.

3. Uyuyan Kimsenin İbadetle İlgili Durumu

İbadetle ilgili duruma gelince, uyuyan kimse ibadetlerden sorumlu değildir. Çünkü uyku, eda sorumluluğunu kaldırmaktadır. Fakat ibadetin üzerine vacip olmasını ortadan kaldırmaz. Bu da geçici bir durumdur. Uyuyan kimseye ibadet vacip olduğundan uyandıktan sonra onu yerine getirecektir. Uyku âdet olarak fazla sürmez. Ancak buna rağmen şahıs uyandığında eğer eda zamanı geçmişse onu kaza edecektir. Çünkü bunda bir güçlük bahis ko-

¹² Molla Husrev, Muhammed b. Ferâmûz, *Mir'âtü'l-usul fi şerhi Mirkâti'l-vüsûl* (Müfti Zade Muhammed Muhtar b. Osman ta'likatı ile), İstanbul 1967, II, 258.

¹³ Heyet, *Mevsû'atü'l-fikhi'l-İslâmî* (Muhammed Ebu Zehra'nın işrafı ile), Kahire, ts., II, 640, 641.

nusu değildir. Peygamber (a.s.) da uykuda geçen namazın kılınması gerektiğini bildirmiştir.¹⁴

Bu da gösteriyor ki, uyku ve biraz sonra bahsedeceğimiz bayılma vücut ehliyetine değil de eda ehliyetine tesir etmektedir. Bundan dolayı da böyle bir arıza hükmün vacip olması ehliyetine tesir etmediği gibi vacip olan bir hüküm de ortadan kaldırmaz. Fakat sadece onun eda veya kaza şeklinde de olsa yerine getirme zamanını geciktirir.

D) BAYILMA VE EHLİYETE TESİRİ

Bayılma insanlarda uykudan daha az görülen, fakat ondan daha ağır olan bir arızadır. Bayılma şahsın ehliyetine tesir eder ve devamı süresince eda ehliyetini ortadan kaldırır. Şahıs baygın olduğu sırada irade ve ihtiyarına hâkim olmadığı gibi sahip de değildir. Bu bakımdan da bayılma ehliyete tesir noktasında tıpkı uyku gibidir.

Bundan dolayı bazı âlimler “uyku” ile “bayılma”yı birlikte zikretmişlerdir. Ancak bazı durumlarda bayılma uykudan daha uzun sürebildiği için ibadetlerin kazası güçleşebilir. Böyle bir durumda da uykudan farklı olarak, uzun süren baygınlıktan ayılınca şahıs, bu sırada geçirmiş olduğu namazları kaza etmek durumunda değildir.¹⁵

Fakat baygın kimse ile biraz önce zikrettiğimiz uyuyan kimse üzerine namazın vacip olma hükmü sabittir. Çünkü her ne kadar derhal eda etme imkânı ve temyiz güçleri yoksa da bu iki durumda bulunan kimseler hakkında namazın vacip olma sebepleri mevcuttur. Bundan dolayı namazın edası onların uyanmaları veya ayılmalarına kadar tehir edilir.

Baygın olan bir kimsenin bu esnada yaptığı işlerin ve sözlü tasarruflarının durumu da uykuda olan kimsenin durumu gibidir.

E) BUNAMA (ATEH) VE EHLİYETE TESİRİ

İnsanın aklına arız olan “bunama” onun bazen akıllı, bazen de akıl hastası gibi hareket etmesine sebep olmaktadır. Bu durum akıl ve zekânın insanda yeteri kadar gelişmemiş olmasından kaynaklandığı gibi, insana sonradan da gelebilir. Sonradan olması daha çok görüldüğünden de “bunama” çoğu zaman ileri yaştakilere isnat edilir. Kendilerinde bu hal görülen yaşlılara da “bunak” (ma’tûh) denir.

Bunaklar ehliyet yönünden mümeyyiz çocuklar gibidirler. Nitekim Mecelle’de “ma’tûh olan kimse sağır-i mümeyyiz hükmündedir”¹⁶ denmektedir.

Bunak bir kimse bütün tasarruflarında mümeyyiz çocuk gibidir. Ayrıca mümeyyiz çocuk gibi bir başkasının vekili olarak onun namına akit vesaire yapabilir. Çünkü vekilin yaptığı işler tamamen kendisini vekil tayin edene aittir.¹⁷

¹⁴ Serahsi, *a.g.e.*, II, 333; Molla Husrev, *a.g.e.*, II, 258, 259; Zeydân, Abdülkerim, *el-Veciz fi usuli'l-fikh*, Beşinci Baskı, Bağdad 1973, s. 82, 83.

¹⁵ Zeydân, *a.g.e.*, s. 83.

¹⁶ *Mecelle*, md. 978.

¹⁷ Büyük Haydar Efendi, *a.g.e.*, 434, 435; Karaman, *a.g.e.*, I, 191.

F) AKIL HASTALIĞI (CÜNÛN) VE EHLİYETE TESİRİ

Lügat olarak “cünun” aklın yok olması, akıl noksanlığı ve akıl bozukluğu anlamlarına gelmektedir. İstilah olarak da “akıl hastalığı (cünun), nadir istisnaları dışında, iyi ve kötü fiilin sonucunu ayırma gücünün bozulması, makul söz söyleme ve iş yapmayı engelleyecek şekilde akıl bozukluğu” demektir.

Akıl hastalığı insanda ya küçük yaştan itibaren vardır veya ona sonradan arız olur. Her iki durumda da ehliyete tesir eden bir arızadır. Akıl hastalığı insanın sağlıklı düşünme gücünü giderir. Çünkü o mesuliyeti ortadan kaldıracak kadar aklın bozulmasıdır.

Şahısların tasarrufları akıl ve temyiz gücünün varlığına bağlı bulunduğu için tasarruf esnasında temyiz gücünün bulunup bulunmaması durumu, o tasarrufun muteber olup olmadığını gösterir.

Bazı akıl hastalığı halleri devamlı olur ve bu tür akıl hastalığına “cünûn-ı mutbık” denir. Cünûn-ı mutbık Ebû Hanife’ye göre bir ay süren akıl hastalığıdır. Bu konuda tercih edilen görüş bu olmakla birlikte, Ebû Yusuf’a göre yılın yarısından fazlasında devam eden, İmam Muhammed’e göre bir yıl süren delilik “cünûn-ı mutbık”tır.¹⁸

Bazı akıl hastalıkları da geçici olur. Buna da “cünûn-ı muvakkat” denir. Her iki şekli ile de bu hastalık, devam ettiği süre içinde eda ehliyetini kaldırır. Bundan dolayı da böyle kimseler ehliyet yönünden mümeyyiz olmayan çocuk hükmündedirler. Bunların tasarruf ve ibadetleri şöyledir:

1. Akıl Hastalarının Fiil ve Tasarrufları

Hastalıkları sürekli olmayıp geçici olan mecnunların/delilerin nöbet aralarında temyiz güçleri vardır. Bundan dolayı bu sırada yaptıkları bütün tasarruflar geçerlidir.

Hastalıkları devam ettiği süre içinde yaptıkları tasarrufları ise geçerli değildir. Ayrıca bu sırada işledikleri suçlardan dolayı da kendilerine her hangi bir ceza uygulanmaz. Onlar uygulanacak her türlü bedeni cezadan muaftırlar. Onlar cezalara muhatap değildirler. Çünkü onlar bedeni cezaya ehil değildirler. Bunun için de murislerini öldürmüş olsalar bile onun mirasından yoksun bırakılmazlar. Zira bir kimseyi mirastan mahrum etmek de bir nevi cezadır.

Ancak başkalarına verdikleri maddi zararlar, kendi mallarından ödenir/tazmin edilir.¹⁹

2. Akıl Hastalarının İbadetleri

Devamlılık arzeden akıl hastalığı her türlü ibadetin vacip olmasına manidir. Ancak hastalığın geçici olması halinde ibadetlerden muafiyet için

¹⁸ Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali el- Mevlevî, *Keşşâfu ıstılahâti 'l-fünûn*, Kalküte 1862, I, 266.

¹⁹ İbnü'l-Arabî, Ebu Bekr Muhammed b. Abdullah, *Ahkâmü 'l-Kur'ân* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), Kahire 1387-88/1967-68, IV, 1616; Tehânevî, *a.g.e.*, I, 291; Zühaylî, *a.g.e.*, 264; Heyet, *Mevsûa*, II, 641.

belli bir süre devam etmesi gerekir. Namazın vacip olmaması için hastalık bir gün sürmelidir. Orucun vacip olmaması için de akıl hastalığı ramazan ayı boyunca devam etmelidir. Hac için ise bu süre bir yıldır. Bu süreler belirtilen ibadetlerin kendilerine vacip olmaması için hastalığın devamlı olduğu anlamına gelir. Bu kadar süre hastalığı devam eden bir kimse daha sonra bundan kurtulacak olursa bu ibadetlerin kazası gerekmez. Fakat bir ay sürmeyen yani ramazan ayı içinde ifakat bulan kimse, fazla güçlük bulunmadığı için, ramazan ayında sadece kalan günleri eda etmekle kalmayıp geçmiş günleri de kaza ederek tamamlar. Nitekim ramazan ayında hayızlı olan kadın da tutamadığı oruçlarını daha sonra kaza etmektedir.²⁰

Hanefilere göre zekât da ibadetlerden sayıldığı ve mecnun da çocuk gibi kabul edildiği ve dolayısıyla sevaba ihtiyacı bulunmadığı için, hastalığı süresince zekât vermekle mükellef değildir. Fakat diğer üç mezhebin imamlarına göre velisi onun malından zekât verir.²¹ Zira onlara göre zekât, bir ibadet olmayıp mali bir yükümlülüktür. Dolayısıyla çocuklar nasıl mali sorumluluk taşıyorlarsa deliler de aynı şekilde yükümlüdürler.

G) AY HALİ (KADININ HAYIZLI OLMASI) LOĞUSALIK (NİFAS) HALİ VE EHLİYETE TESİRLERİ

Kadınlara mahsus olan bu haller, hukuki konular açısından ele alındığında iki türü ile de ehliyete tesir eden arızalardan değildirler. Bu sebeple de bazı âlimler bunları ehliyete tesir eden arızalardan saymamışlardır. Ancak İslâm Dininin mükellef kıldığı kimselerin işleri yalnızca dünyevi tasarruflardan ibaret değildir. Mükelleflerin yaptıkları ibadetlerin de sahih olması gerekir ki, bu da ehliyete dayanmaktadır. Yani ibadetlerin sahih ve geçerli olması için de şahsın ibadetlere ehil olması gerekir. Konu bu yönüyle düşünülünce o zaman bu “nifas” ve “ay hali”nin, sahih olması temiz olmaya bağlı olan, temizliğin şart olduğu ibadetlerin vacip olmasına ve onların edasına mani oldukları görülür. Çünkü nifas ve hayız halinde olan kadının namaz kılmayı ve oruç tutmayı bırakması, ancak orucunu daha sonra kaza ederek tamamlaması gerektiğini bildiren naslar bulunmaktadır.²²

Bu da göstermektedir ki, her ne kadar edası ile mükellef değilse de hayız halindeki bir kadının üzerine, ramazan ayına ulaşınca oruç tutması vacip olmaktadır. Bu bakımdan bu haller devam ettiği sürece kadınlar, namaz ve oruç gibi ibadetlerin sadece edası ile mükellef değildirler. Bu halleri geçtikten sonra da yalnızca orucun kazası ile mükelleftirler. Çünkü namazın kazasında, çokluğu sebebiyle güçlük bulunmaktadır. Hâlbuki İslâm Dini güçleştirici değil, kolaylaştırıcıdır. Bu durumda bulunan kadınlara namazlarını kaza ettirmekte ise güçlük bulunduğu muhakkaktır.²³

²⁰ Serahsî, *a.g.e.*, II, 338; Cessâs, Ebu Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmü'l-Kur'an* (nşr. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî), Kahire, ts., I, 228 vd.; Teflâzânî, Sa'düddin Mesûd b. Ömer, *et-Telvîh şerhu't-Tavzîh ale't-Tenkîh*, Kahire 1957, II, 167; Zeydân, *a.g.e.*, 79; Karaman, *a.g.e.*, I, 191.

²¹ Cezîrî, Abdürrahman, *Kitabü'l-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, Beyrut, ts., I, 590, 591.

²² İbnü'l-Arabî, *a.g.e.*, I, 162; Molla Husrev, *a.g.e.*, II, 270; Ensârî, *a.g.e.*, I, 144.

²³ Bûtî, *a.g.e.*, 228.

Şurası bir gerçektir ki, kadınlara mahsus bu iki hal, yukarıda da görüldüğü üzere, yalnız ibadetlerin sıhhati açısından ehliyete engel teşkil etmektedir. İbadetlerin dışında bu hallerden birinde bulunan kadının her iki şekliyle de ehliyeti tamdır. Bundan dolayı da hem sözlü ve hem de diğer tasarrufları geçerlidir. Aynı zamanda bu durumda bulunan kadınlar bedeni ve diğer her türlü cezaya da ehildirler.

Bu sebeplerden dolayı bahsettiğimiz bu hallere hukuk açısından bakıldığında, bunların ehliyete tesir eden arızalar arasında sayılmaları uygun değildir.

H) ÖLÜM HASTALIĞI (MARAZ-I MEVT) VE EHLİYETE TESİRİ

Ölüm hastalığı, şahsın ölümü ile sonuçlanan hastalık veya ekseriyetle ölüme götüren hastalık demektir. *Mecelle*'de şöyle tarif edilmiştir:

“Ölüm hastalığı, kendisinde çoğu zaman ölüm korkusu bulunan, dışarıda çalışan bir kimse ise, insanın kendi hizmetlerini evin dışında göremediği ve çoğu zaman bu durumda bir sene içinde ölümün vuku bulduğu hastalıktır.”²⁴

Böyle bir hastalığa tutulan kimsenin her iki ehliyeti de tamdır. Çünkü hastalık her iki ehliyete de tesir etmez. Gerek namaz, oruç gibi ibadetler olsun, gerek kısas gibi cezalar veya aile fertlerinin nafakalarını temin gibi haklar olsun, bu hastalığa tutulan şahsın lehine olan haklar ve aleyhine olan borçlar sabit olur. Ancak bu hastalık, ehliyetleri tam olmakla birlikte, hastanın bazı fiillerine tesir eder. Bundan dolayı onun bazı tasarrufları geçersizdir veya yerine getirilmez. Yani onun fiilleri sınırlandırılmıştır. Böyle bir sınırlandırmaya giderken de bu hastalığı esnasında bazı alacaklılarının veya bazı varislerinin aleyhine bir takım tasarruflarda bulunabileceği ihtimali göz önünde bulundurulmuştur.

Bu durumdaki hastanın çeşitli tasarrufları olabileceği ve bunların da farklı neticeler doğurması mümkün olacağı düşünülürse bu tasarrufları ayrı ayrı incelenirse daha sağlıklı bir neticeye ulaşılabileceği muhakkaktır.

1. Ölüm Hastasının Vâris ve Alacaklılarının Aleyhine Olabilecek Tasarrufları

Bilindiği gibi, İslâm Hukukuna göre, ölen bir kimsenin vârisi, ölünün bıraktığı malda murisinin ölümü ile birlikte cebren hak sahibi olur. Ölen kimse aynı zamanda borçlu ise alacaklısı da normal olarak hak sahibidir. Hastalık ölümün sebebi olunca vârisin ve alacaklının hakkı o şahsın hastalandığı anda malına taalluk ediyor demektir. Çünkü hükümler ilk sebebe bağlanır²⁵.

Bundan dolayı ölen kimsenin malında hak sahibi olan bu kimselerin haklarını korumak gerekir. Bu haklar da vârisler için murisin bıraktığı malın üçte ikisi, alacaklı için de eğer terekenin tamamı borca boğulmuşsa, tamamı;

²⁴ *Mecelle*, md. 1595.

²⁵ Senhûrî, Abdürrezzak, *Mesadîru'l-hakk fi'l-fikhu'l-İslâmî mukaraneten bi'l-fikhu'l-garbî*, Kahire 1953-54, IV, 197.

bir kısmı borca boğulmuşsa, yani bırakılan borç maldan daha az ise borç miktarı kadardır. Ancak bu hak her ne kadar hastalığın başlangıcında var görünüyorsa da ölümle ortaya çıktığı için, şahıs hasta da olsa, hayatta olduğu sürece tasarruftan men edilemez. Çünkü onun ehliyeti tamdır.

Eğer ölüm hastalığına tutulan şahıs bu sırada vâris veya alacaklılarının aleyhine bir tasarrufta, meselâ bir bağışta veya anlaşmalı görünen bir satış muamelesinde bulunursa o zaman bu malda hakları bulunan vâris ve alacaklıların bu tasarruflara itiraz hakları vardır.²⁶

2. Ölüm Hastasının Yapacağı Evlilik

Ölüm hastası olan bir kimsenin yapacağı evlilik ve evlendiği karısına vereceği mehir üzerinde ihtilâf edilmiştir. Daha önce de söylediğimiz gibi ölüm hastalığına tutulan bir şahsın ehliyeti tamdır. Bu sebeple Ebû Hanife ve Şafîî (v. 204/819) de dâhil İslâm Hukukçularının çoğunluğuna göre yaptığı nikâh sahihtir. Bunun neticesi olarak böyle bir nikâhla eşlerden birinin ölmesi halinde diğeri ondan miras da alır.

Evezâî'ye (v. 157/774) göre böyle bir kimsenin yaptığı nikâh sahihtir, fakat karı ve koca biri birinden miras alamaz.

İmam Malik (v. 179/785) ise bu durumda olan bir kimsenin yapacağı nikâhın caiz olmadığını hatta nikâh sahih olsa bile karı ile kocanın aralarının ayrılması gerektiğini ve karı ile kocanın birbirlerine vâris olamayacağını söylemiştir.

Diğer Malikî âlimler de ölüm hastalığında bulunan bir şahsın gayrimüslim bir zimmî ile evlenmesinin sahih olmadığını, çünkü böyle bir kadının, evlilikten sonra Müslüman olarak mirasa ortak olabileceğini, dolayısıyla diğer vârislerin zarar göreceğini söylemişlerdir.

Ölüm hastalığına tutulmuş bir kimsenin evlendiği karısına vereceği mehir hakkında İmam Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), Zahiri ve diğer bazı âlimler, konuşulan mehir (mihir-i müsemâm) ne ise ve ne kadar ise onun verilmesi gerektiğini söylemişlerdir.

İmam Şafîî ve bazı âlimler de bu mehri adamın vasiyeti içinde görerek vârislerle alacaklılar, fazlasına izin vermezlerse bunun terekenin üçte birinden ödenmesi gerektiğini söylemişlerdir. Fakat eğer mehir bu miktarı geçiyorsa, o zaman konuşulan değil de kendisine, baba tarafından en yakın kadının akrabasının evlenirken aldığı mehre denk olmak üzere, tayin edilen benzer mihr (mihir-i misil) verilmesi gerektiğini kabul etmişlerdir.

İmam Malik, böyle bir evlilikten sonra, karı ile koca arasında bir ayrılık olursa ve bu ayrılık zifaktan önce vuku bulursa karı mehir alamaz; zifaktan sonra vuku bulursa karı emsal mehir (mihir-i misil) alır, demiştir. Aksi halde

²⁶ Molla Husrev, *a.g.e.*, s. 271 vd. ; Zeydân, *a.g.e.*, s. 83-84.

hasta olan kimse, nikâh yaparak vârisleri arasına bir mirasçı daha katmakla itham edilecektir.²⁷

Mutlak olarak böyle bir kimsenin yapacağı evlilikte nikâhın sahih olmadığını söylememiz ise mümkün değildir. Böyle bir evlilikten sonra eşler birbirine vâris de olurlar. Eğer önceden konuşulup kararlaştırılan mehir, benzer mehirden az ise kadına konuşulan mehri vermek gerekir. Fazla ise ve diğer vârisler ile alacaklıların haklarına zarar veriyorsa fazlası için onların iznini almak uygundur.

Evlenmek hiç şüphe yok, asli ihtiyaçlardandır. Ölüm hastalığında bulunan kimsenin de böyle bir evliliğe ihtiyaç duyması normaldir. Bu sebeple bu ihtiyacını karşılamak üzere yapacağı bir nikâh için karısına vermek istediği mihr konusunda onun ehliyeti sınırlandırılmaz. Ancak ölüm hastası olan kimsenin malı üzerinde yapacağı bu tasarrufuyla vârislerini sıkıntıya sokup onlara zarar vermeyi tasarladığı sabit olursa onun bu kötü maksadını def etmek için, ölümü halinde karısının ona vâris olamayacağı görüşü benimsenebilir. Eğer karısı kendisinden önce ölürse ölüm hastalığında bulunan kimsenin ona vâris olmasında bir sakınca görmüyorum.

Bir de bu anlattıklarımızın aksine bir davranış vardır ki, o da ölüm hastalığı halinde bulunan kimsenin karısını boşamasıdır. Şimdi de bu konuda böyle bir kimsenin durumunu inceleyelim.

3. Ölüm Hastasının Karısını Boşaması

Ehliyeti tam olduğunu söylediğimiz ölüm hastası olan bir kimse, eğer kendisiyle zıfaf olduğu eşini onun rızası olmadan, bâin talakla boşarsa İslâm Hukukçuları böyle bir boşamanın geçerli olduğunu söylemişlerdir. Ancak böyle bir kadının kendisini boşayan kocasından miras alıp alamayacağı konusunda ihtilâf edilmiştir.

Âlimlerin çoğunluğu karısını mirasından mahrum etmek maksadıyla boşayan kocasının bu kötü niyetini bertaraf etmek, boşa çıkarmak için kadının miras alacağını söylemişlerdir. Fakat Zahiriye âlimleri ile İmam Şâfî, şahsın gizli maksadının bilinemeyeceğini, onu ancak Allah'ın bilebileceğini, dolayısıyla hüküm verirken gizli maksada itibar edilemeyeceğini dikkate alarak ölüm hastalığında bulunan kocası tarafından boşanan kadının, ondan miras alamayacağını kabul etmişlerdir.²⁸

Eğer boşama karısının rızası ile olmuşsa o zaman kadın miras almaz.²⁹

Boşanan kadının, kendisini boşayan kocasından miras alabilme hakkının ne zamana kadar devam edeceği konusunda da farklı görüşler vardır. Bu konuda Hanefiler, kadının boşanma iddetini beklediği sürede kocası ölürse,

²⁷ İbnü Rüşd, Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *Bidâyetü'l-müctehid* (Abdülhalim Muhammed, Abdurrahman Hasen Mahmud tashihi ile), Kahire 1975, II, 49, 50; İbn Kudâme, Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed el-Makdisî, *el-Muğnî*, Riyad 1401/1981, II, 362.

²⁸ Merginânî, Burhânüddin Ali b. Ebi Bekr, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübedî* (*Şerhu Fethi'l-Kadir* ile) Bulak 1316, III, 150 vd.; Zeydân, *a.g.e.*, s. 84, 85.

²⁹ Sa'dî Çelebi, Sa'dullah b. İsâ, *Hâşiye alâ şerhi'l-'Înâye* (*Şerhu Fethi'l-Kadir* ile), Bulak 1316, III, 150 vd.

kendisini boşayan kocasından miras alacağını; Hanbeliler kadının iddeti bitse bile bir başkasıyla evlenmedikçe miras alabileceğini, İmam Mâlik de kadının iddeti bitsin veya bitmesin, boşandıktan sonra kadın bir başkasıyla evlenmiş olsun veya olmasın miras alacağını söylemiştir.

İmam Malik'in görüşüne göre kadın zifaktan önce boşanmış olsa bile yine kendisini boşayan kocasından miras alır. Fakat Hanefilerle Hanbelilere göre böyle bir kadın miras alamaz.³⁰

1) ÖLÜM VE EHLİYETE TESİRİ

Bazı âlimler "ölüm"ü sadece ehliyeti değil, tamamen şahsiyeti ortadan kaldırması yönünden ele alarak üzerinde düşündükleri için onu ehliyetin arızalarından saymamaktadırlar. Zira şahsiyet olmayınca veya ortada şahsiyet kalmayınca ehliyet de yok demektir. Bu bakımdan "ölüm" ehliyeti daraltan veya ortadan kaldıran bir arıza olmayıp şahsiyeti ortadan kaldıran bir arızadır.³¹

Bu sebeple biz de burada "ölüm"ün şahsiyet ve ehliyet üzerine olan tesirini çeşitli durumlara göre ele alarak incelemek istiyoruz.

1. Ölüm Ehliyeti Yok Eder

Bazı âlimler yukarıda zikrettiğimiz görüşün aksine "ölüm"ü, ehliyeti ortadan kaldıran semavî arızalardan biri olarak görmektedirler. Zira ölüm iradeyi, dolayısıyla ona bağlı bulunan her türlü eda ve eda ehliyetini ortadan kaldırır. Çünkü ölümle şahıs tamamen aciz duruma gelmiştir.

Bilindiği üzere Hanefiler zekâtı bir ibadet olarak görmektedirler. Bundan dolayı da onun, dünyevi hüküm itibarıyla ölümle mükelleften düşeceğini, eğer sağ iken şahıs onu yerine getirmemişse ölünce bu zekâtın terekesinden ödenmesi gerekmediğini söylemişlerdir.

Fakat Şafî gibi bazı âlimler ölümle zekâtın düşmeyeceğini kabul ederler. Bunlara göre zekât mala taalluk eden bir yükümlülüktür. Zekâtın kasdedilen mükellefin fiili değildir. Mükellefin fiili olmayınca da bir ibadet olmaz. Bu bakımdan da ölümle düşmez. Dolayısıyla zekâtını ödemediği ölen bir kimsenin zekât borcunun, bıraktığı terekesinden ödenmesi gerekir.³²

2. Ölümün Zimmete Tesiri

Önceki makalemizde şahsiyetin sona ermesi ile ilgili olarak ölümü de ele almış ve ölümle zimmetin de sona ereceğini söylemiştik. Her ne kadar ölümle zimmetin sona ereceği konusunda âlimler arasında ihtilaf yoksa da zimmetin hemen ölümle birlikte mi yoksa daha sonra mı sona erdiği konusunda âlimler arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Biz de burada bu

³⁰ İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddin Muhammed b. Abdülvâhid es-Sivâsî, *Şerhu Fethi'l-Kadir*, Bulak 1316, III, 150 vd.; Bâbertî, Ekmelüddin Muhammed b. Mahmud, *Şerhu'l-İnâye ale'l-Hidâye (Şerhu Fethi'l-Kadir ile)*, Bulak 1316, III, 150 vd.

³¹ Karaman, *a.g.e.*, I, 190.

³² Zeydân, *a.g.e.*, 86.

farklı görüşleri ele alarak bunlara bir göz atmak ve toplu olarak değerlendirmek istiyoruz.

a) Ölüm Zimmeti Hemen Düşürür

Bazı âlimler “zimmet”in ölümle hemen düşeceğini söylemişlerdir. Çünkü onlara göre “zimmet”, sağ olan şahsın özelliklerindedir. Ölümle insanın hayatı sona erer. Binaenaleyh insanın sağlığına bağlı bulunan “zimmet” de sona erer. Ölümle birlikte artık insanın ne tam ve ne de nakis hiçbir şekilde vücup ehliyeti de kalmaz.

Zimmetin faydası, onu meşgul eden borçtan kurtarmak için, sahibinin ondan alacağını istemesinin sahih olmasını sağlamasından ibarettir. Şahıs ise ölümle, kendisinden borç istenecek durumda olmaktan çıkmıştır. Öyleyse ölüm zimmeti hemen düşürmektedir.

Buna göre hiç mal bırakmadan ölen borçlu bir şahsın borçları düşmüş olur. Eğer mal bırakmışsa borçları onun zimmetine değil, bırakmış olduğu mallarına taalluk eder.

Bu görüş bazı Hanbelî âlimlerine aittir.³³

2. Zimmet Ölümden Sonra Bir Müddet Daha Devam Eder

Bazı âlimlere göre de zimmet, ölümden sonra borçların ödenmesine ve terekenin tasfiyesine kadar sahih olarak devam eder ve bunların icrasından sonra düşer. Çünkü Peygamber a.s. Efendimiz bir hadislerinde şöyle buyurmuşlardır:

“Müminin nefsi (ölünün zimmeti), onun namına ödeninceye kadar, borcuna bağlıdır.”³⁴

Buna göre şahıs, her ne kadar, ölümle dünyada kendisinden borcunu ödemesini istemeye ehil olmaktan çıkarsa da bu, zimmetin devam etmemesini ve borçla meşgul olmaya elverişli olmamasını gerektirmez. Bu sebeple bu görüşte olanlara göre, ölen bir kimsenin borcuna kefil olmak sahih ve geçerli olur. Nitekim Hz. Peygamber (a.s.) borçlu olarak ölen bir kimsenin cenaze namazını kılmamışlardır. Konu ile ilgili rivayet şöyledir:

Hz. Peygamber (a.s.) getirilen bişe cenaze için “borcu var mı?” diye sordular. Kendisine “iki dirhem borcu var” diye cevap verildi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.): “Arkadaşınızın namazını kılın” buyurdular. Bunun üzerine Ebu Katade el-Ensarî “onun borcunu ben üzerime alıyorum, Ya Resulallah” dedi. Bundan sonra Hz. Peygamber o adamın cenaze namazını kıldılar.³⁵

Bunlar zimmetin ve zimmette olan şeylerin ölümden sonra da devam ettiğine delildir. Hadisten de anlaşılacağı üzere müflis olan bir ölüye kefil olmak sahih olduğu gibi, kefil bulunmasa da müflisin borcu ölümden sonra

³³ Zerkâ, Mustafa Ahmed, *el-Fıkhü'l-İslâmî fî sebîhi'l-cedid*, Dımeşk 1385/1965, III, 195, 196; Senhûrî, *a.g.e.*, I, 21; Zeydân, *a.g.e.*, s. 86, 87.

³⁴ Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris, *el-Ümm*, Kahire 1388/1968, III, 188; Zerkâ, *a.g.e.*, III, 196.

³⁵ Buhârî, “Havalât”, 3; Değişik bir rivâyet ile el-Müzenî, İsmail b. Yahya, *el-Muhtasar* (el-Ümm ile birlikte), I-V, 1388/1968, II, 227, 228; Zerkâ, *a.g.e.*, III, 243.

da düşmez. Böyle bir kimsenin borcunu üçüncü şahıs ödeyebilir. Bu da onun borcunun devam ettiğine bir delildir. Bundan dolayı da ölümden sonra, ölümden önceki bir sebepten kaynaklanan yeni borçla meşgul olması mümkündür. Meselâ bir kimse bir malı sattıktan sonra ölse, bu mal ortaya çıkan eski bir ayıp sebebiyle ölümden sonra iade edilse ölünün zimmeti bu malın bedelini iade ile meşgul olur. Yine ölümünden önce kazdığı çukura düşüp ölen bir hayvanın kıymeti de tamamen kendi bıraktığı terekesinden alınır.

Şafîî âlimleri de bu görüştedirler. Bazı Maliki ve Hanbeli âlimleri de aynı görüşü benimsemişlerdir.³⁶

c) Ölüm Zimmeti Kaldırmaz Fakat Zayıflatır

Bazı âlimlere göre de ölüm zimmeti kaldırmaz. Fakat vücup ehliyetinde olduğu gibi, ölüm zimmeti zayıflatır. Bu sebeple ehliyet ve zimmet hayatta iken olduğu gibi değil de ancak üzerindeki hakların tasfiyesi ve hayattaki bir takım sebeplere dayanan hükümlerin sabit olmasına elverişli olarak devam eder. Çünkü ölünün, varsa borçları ödenerek terekesinin taksimi gibi haklarının yerine getirilmesi mecburiyeti onun zimmetinin devam etmesini zaruri kılmaktadır. Bu zorunluluk ortadan kalkınca zaruri olarak var olan zimmet de sona erer.

Ancak bu durumda zimmet şahıs sağ iken olduğu gibi, bütün gücü ile devam etmez. Şahıs ölünce bu zimmet, genel olarak mevcut olmakla birlikte, zayıflamış ve yıpranmıştır. Bundan dolayı iflas etmiş bir ölünün borçlarına kefil olmak caiz ve sahih olmaz.³⁷

Zira bir kimseye kefil olmak demek, o borcu ödeme sorumluluğunu üzerine alıp borçlanmak demektir. Yoksa borcu yüklenmek değildir. Kefillik borç istendiğinde ortaya çıkan hukuki bir müessesedir. Müflis olarak ölen bir kimseden de böyle bir talepte bulunulamaz. Kendisinden isteme ve istenenin ödenmesi düşüğüne göre, böyle bir borca kefil olmak da sahih olmaz.³⁸

Zimmete arız olan bu zaafın başlangıcı “ölüm hastalığı” olarak kabul edilir. Böylece malına taalluk eden ölünün borçları, zimmeti takviye için ona bağlanır.

Bu görüş de Hanefi âlimlerin görüşüdür.

Bu açıklamalardan sonra şöyle diyebiliriz:

Ölümlerle “ehliyet” batıl olur ve “zimmet” sona erer. Yalnız istisnai olarak ve sınırlı bir şekilde, eski sebeplerin meydana getirdiği neticeleri tasfiyeyi gerektiren zaruret miktarı zimmet devam eder. Yoksa ehliyet ve zimmet yeni bir hüküm tesis etmez, meydana getirmez. Yeni bir hükmü sabit kılmaz.³⁹

³⁶ Şafîî, *a.g.e.*, III, 205; İbn Abidin, Muhammed Emin, *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtar*, İstanbul 1257, V, 270; Zerkâ', *a.g.e.*, III, 196; Senhûrî, *a.g.e.*, I, 21; Zeydan, *a.g.e.*, s. 86-88; Ayrıca değişik görüşler için bkz. Şafîî, *a.g.e.*, III, 203 vd.

³⁷ İbn Âbidin, *a.g.e.*, V, 270.

³⁸ Zeydan, *a.g.e.*, s. 86 vd.; Bahru'l-ulûm, İzzüddin, *el-Hacr ve ahkâmühü fi'ş-Şerî'ati'l-İslâmiyye*, Beyrut 1400/1980, s. 75.

³⁹ Buhârî, Abdülaziz, *Keşfü'l-esrâr alâ Usûli'l-Bezdevî*, İstanbul 1308, IV, 314; Senhûrî, *a.g.e.*, I, 21; Zerkâ', *a.g.e.*, III, 197.

Çünkü “zaruretler kendi miktarlarınca takdir olunurlar.”⁴⁰ Bunda genişleme olmaz.

Bundan dolayıdır ki, ölen bir kimseye vasiyet ve hibede bulunmak sahih ve geçerli olmaz.

Ebu Hanife’ye göre mal bırakmadan ölen bir kimsenin ölümünden sonra onun borcuna kefil olmak da sahih değildir. Çünkü ölmüş olan bir kimse-den, bu dünya hayatına nispetle onu istemek mümkün değildir. Bunun için o borç sakıt hükmündedir. Kefil ise borcun istenmesi yönünden asıl gibidir. Asıl öldüğünde ondan istemek mümkün olmayınca kefiliden istemek de mümkün olmaz.⁴¹

Bütün bu açıklamalardan şöyle bir netice çıkarabiliriz:

Ölümlü şahsiyet sona ermektedir. Şahsiyete bağlı olan ehliyet ve zimmetin de onunla birlikte sona ereceği muhakkaktır. Bu sebeple ölümlü, bilhassa ibadet kabilinden olan ve Allah haklarından sayılan namaz, oruç ve kefarete gibi yükümlülüklerle ilgili bütün teklifler düşer. Yakınlara nafaka borcu, zekât, sadaka gibi borçları da ölümlü düşer. Bunlarla birlikte zimmetindeki borçlar da düşer. Eğer bunları vasiyet etmiş ise bıraktığı malın üçte birinden yerine getirilir. Eğer malı ve kefilisi varsa zaruri olarak zimmeti mevcut ve devam ediyor sayılır. Dolayısıyla borç malından veya kefilisi tarafından ödenir.

Emanet ve gasp gibi “ayın” a taalluk eden hakları ölümlü düşmez. Kendi ihtiyacı için meşru kılınan da ölümlü düşmez. Binaenaleyh ihtiyacı karşılayacak miktar onun mülkü hükmünde devam eder. Bundan dolayı borcunun ödenmesinden önce ölünün teçhiz ve tekfini yapılır. Çünkü ölünün buna olan ihtiyacı her şeyden önde gelir. Ancak borcuna mukabil bir kısım malını rehin etmişse buna başkasının hakkı geçtiği için bu mal, rehinden kurtarılmadan, teçhiz ve tekfin için sarf edilmez.

Böyle bir kimsenin borcu da vasiyetine tercih edilir. Zira borca başkasının hakkı taalluk ettiğinden, borç vasiyetten daha mühim hale gelmiştir.⁴²

II- MÜKTESEP (ŞAHSIN İRADESİYLE MEYDANA GELEN) ARIZALAR

Şahsın kendi irade ve ihtiyarı ile meydana gelen ve ehliyete tesir eden arızalara da “müktesep arızalar” (avâriz-ı müktesebe) denir. Bu tür arızalar şunlardır: **Bilmemek** (cehl), **yolculuk** (sefer), **sefâhet** (sefeh), **sarhoşluk** (sükr), **yanılmak** (hata), **ciddiyetsiz davranmak** tır (hezl).

Şimdi de bunların ne olduklarını ve ehliyete ne yönden ve nasıl tesir ettiklerini inceleyelim.

⁴⁰ *Mecelle*, md. 21.

⁴¹ Buhârî, *a.g.e.*, IV, 315; Zerkâ’, *a.g.e.*, III, 199.

⁴² Ansay, Sabri Şakir, *Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku*, Ankara 1954, s. 75; Berki, Ali Himmet, *Hukuk Mantığı ve Tefsiri*, Ankara 1948, s. 124, 125.

A) BİLMEMEK (CEHL, CEHALET) VE EHLİYETE TESİRİ

Aslında bilmemek ehliyeti ortadan kaldırmadığı ve sadece öğreninceye kadar bilmeyen kimseyi mazur gösterdiği için bunu arızalardan saymamak gerekir. Nitekim böyle kabul edenler de bulunmaktadır. Ancak bilmemeyi çeşitli durumlara göre ele alarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Önce bilmemenin özür sayılmadığı yerlere bir göz atalım.

1. Kanunu Bilmemek Özür Sayılmaz

Gerçekte bilmemek ehliyete tesir etmez, ehliyete mani değildir. Sadece bazı durumlarda özür olabilir. Genel olarak Müslümanların yaşadığı ve İslâm Hukukunun uygulandığı yerlerde bir şeyi bilmemek özür sayılmaz.

Günümüz hukukunda da usulüne uygun olarak ilân edilip yürürlüğe konduktan sonra kanunun nasıl herkes tarafından bilindiği kabul edilmesi bir kaide ise İslâm Hukukunun uygulandığı yerde de “Kur’ân”, “mütevâtir veya meşhur bir sünnet” veya “icma” ile sabit bir hüküm, bir kanun da herkes tarafından biliniyor kabul edilir. Bu konuda bilmemek bir özür değildir.

Namaz kılmak, oruç tutmak gibi ibadetlerin vacip ve bunların mükellefler tarafından yapılması gerektiğini; içki içmek, haksız yere adam öldürmek, zina etmek gibi fiillerin yasak (haram) olduğunu ve bunları işleyen kimselere gereken cezaların uygulanacağını bilmemek özür olamaz.

Hatta bu gibi konularda şahsın Müslüman olması da gerekmez. Bir İslâm memleketinde yaşayan gayrimüslim zimmînin durumu da aynıdır. Çünkü onların, yaşadıkları yere göre bu gibi konularda bilgi sahibi oldukları kabul edilir. Onlar ibadetlerle yükümlü olmasalar da adam öldürmek, başkalarının hürriyetlerini kısıtlayıcı davranışlarda bulunmak gibi diğer hususlarda kendilerinin de sakınmaları gerekir.

Ayrıca böyle bir zimmî, Müslüman olsa sonra da içki içse “ben içki içmenin yasak olduğunu bilmiyordum” diyemez. Dolayısıyla bu, onun için bir özür kabul edilemez.

2. Bilmemenin Özür Sayıldığı Yerler

Bazı durumlarda bilmemek özür sayılabilmektedir. Bir şahıs, ancak kendisine bildirildiği takdirde öğrenebileceği konular ve olaylar olursa bunlar kendisine bildirilmedikçe, o şahıs için onu bilmemek bir özür sayılır. Bir şahsın vekili olarak onun namına iş görürken, gıyabında vekillikten azledildiği halde, bundan haberdar olmazsa, azlinden haberi oluncaya kadar müvekkili namına yaptığı tasarrufları onun adına geçerli olur. Yine bir kimse şüf'a hakkından faydalanmak istediği bir komşusunun evini sattığını bilmemesi onun için bir özür sayılır.

Ayrıca bir kimse Müslüman memleketinde değil de başka bir yerde yaşıyorken orada Müslüman olmuşsa ancak namaz kılmanın vacip, içki içme-

nin haram olduğunu bilmiyorsa bu onun için özür kabul edilir. Çünkü bulunduğu yer itibariyle bunları bilip öğrenmesi mümkün değildir.⁴³

Görüldüğü üzere “bilmemek” bir mazeret kabul edilirken, diğer özürlerde de olduğu gibi, şahsın her hangi bir şekilde hukukunun zayi olmaması esas alınmıştır. Fakat bir taraftan şahsın hukuku korunmak istenirken, eğer genel olarak hakların zayi olması veya bir başkasının haklarının zarara uğraması gibi bir durum ortaya çıkıyorsa “bilmemek” o zaman bir özür olarak kabul edilmemiştir.

B) YOLCULUK (SEFER)

Yolculuk da doğrudan doğruya ehliyete tesir eden bir arıza değildir. Bu bakımdan bazı âlimlerce ehliyetin arızalarından sayılmamıştır. Ancak yolculuk bazı ibadetler açısından değerlendirildiğinde o ibadetler için bir özür olabilir. Nitekim bir şahsın sefer sayılacak mesafede bulunan bir yere gidişinde bu yolculuğu kendisi için dinen özür sayılmıştır. Bu durumda bir kimse meselâ, ayağındaki mestin üzerine üç gün süreyle mesh edebilir; dört rekâtlı namazları iki rekât olarak kılabilir veya ramazan orucunu tutmayabilir. Bu gibi ibadetlerde yolcu için ruhsat tanınmıştır.⁴⁴

Konu ile ilgili olarak bir ayette “Hasta veya yolculukta olan, tutamadığı günlerin sayısınca diğer günlerde tutsun. Allah size kolaylık ister, zorluk istemez”,⁴⁵ buyrulmaktadır.

Aslında yolcu olan kimse şer’î hitaba ehil olduğu için oruç tutmakla mükelleftir. Fakat oruç tutacağı günlerde yolcu olduğu için, yolculuğu onun oruç tutmayabileceğine bir özür olarak kabul edilmiştir. Bu durum yolcunun orucu tutması halinde orucunun sahih ve onun için yeterli olacağına delildir.

İslâm Hukuku açısından değerlendirdiğimizde yolculuğu ehliyete tesir eden bir arıza olarak görmemiz mümkün değildir. Çünkü bu durumda da şahsın ehliyeti tamdır. Bundan dolayı şahıs, yolculuk sırasında yapacağı her türlü kavli ve fiili tasarrufları geçerli olduğu için, bunlardan sorumludur. Şahıs yolculuk esnasında işleyeceği bir cinayetten dolayı her türlü bedeni cezaya da ehildir.

C) SEFAHET (SEFEH)

“Sefahet” ve “sefeh” kelime olarak idraki az olmak, hafif idrakli, taşkın ve cahil olmak demektir. Kur’ân-ı Kerîm’de ondan fazla ayette “sefih”, “sefeh” ve bu kökten türetilmiş kelimeler geçmektedir.⁴⁶

Ayetlerde geçen bu kelimeleri müfessirler, yerine göre akli kıt olmak, bilmemek, zayıf olmak, idaresi tam olmamak, faydalı ve zararlı yerleri yeterince bilmemek gibi manalarda anlayıp tefsir etmişlerdir.

⁴³ Sadruşşerî’â Ubeydullah b. Mes’ûd el-Buhârî, *Şerhu’t-Tavdîh li’t-Tenkîh (et-Telvîh ile)*, Kahire 1957, II, 184 vd.; Molla Husrev, *a.g.e.*, II, 273 vd.; Zeydan, *a.g.e.*, 88-90; Karaman, *a.g.e.*, I, 190.

⁴⁴ Ensârî, *a.g.e.*, I, 265; Karaman, *a.g.e.*, I, 190.

⁴⁵ Bakara (2), 185.

⁴⁶ Meselâ, Bakara (2), 130, 131, 142, 282; En’âm (5), 140; Nisâ’ 4 (5); A’râf (7), 65, 66, 67; Cin (72), 4 gibi.

İstilah olarak da “sefeh, akıllı olmakla birlikte mali tasarruflarda dengeli hareket edememek, aklın ve dinin gerektirdiğinin dışında mali tasarruflarda bulunmak”⁴⁷ demektir. Böyle bir kimseye de “sefih” denir.

Sefih, yaptığı tasarruflarda gözettiği hedef ile ona varmak için kullandığı vasıtalar arasında bir uygunluk kuramaz. Onun için de daima yanlış noktaya varır. Diğer bir deyişle akılı başında olanlar onun varmak istediği hedefi doğru ve uygun bulmazlar.

Sefâhetin müktesep arızalardan sayılması, aklın mevcudiyetine rağmen “sefih”in dengeli mali tasarrufta bulunamamasından dolayıdır.

Sefihlik iki türlü olur; bir kimse ya sefih olarak bâliğ olur veya baliğ olduktan sonra sefih olur. Bu bakımdan ikisinin durumunu ayrı ayrı ele alarak incelememiz daha uygun olacaktır.

1. Başlangıçtan Sefih Olup Öylece Baliğ Olanlar

Bilindiği gibi baliğ olan kimse çocukluktan kurtulur ve her türlü teklife ehil olur. Tabii böyle bir kimsenin akıllı olması da gerekir. Ancak her akıllı olan kimse, az önce de izah ettiğimiz gibi, mali tasarruflarında tam isabetli hareket edememektedir. Bu bakımdan sefih olarak baliğ olan kimseye malının teslim edilip edilmeyeceği hususunda farklı görüşler vardır. Bir ayette şöyle buyrulmuştur: “Allah’ın sizi koruyucu kılıcı olduğu mallarınızı sefihlere vermeyin. Kendilerini bunların geliriyle besleyip giydirin ve onlara güzel söz söyleyin. Yetimleri evlenme çağına gelene kadar deneyin; onlarda ‘rüşt’ görürseniz mallarını hemen kendilerine verin.”⁴⁸

Bu ayetlerin açık delâletlerinden anlaşılmaktadır ki, sefih olarak baliğ olan kimselere malları teslim edilmeyecektir. Kendilerine malları ancak buluştan sonra “reşit” olurlarsa, yani rüştlerini ispat ederlerse verilecektir. Bu hususta zahiriler hariç, ittifak bulunmaktadır.⁴⁹

Bu farklı görüş, rüştün farklı anlaşılıp yorumlanmasından ileri gelmektedir. Çünkü zahirilere göre rüşt, akıllı olarak baliğ olmaktır. Cumhura, yani çoğunluğa göre ise “rüşt, akıllı olarak baliğ olmakla birlikte malı koruyabilme gücüdür.”

Fakat daha önce de izah ettiğimiz gibi, Ebû Hanife’ye göre rüştünü ispat etmeyen bir kimseye malları yirmi beş yaşına gelinceye kadar verilmez. Bu yaştan sonra reşit olduğu sabit olmasa da malı kendisine verilir. Akıllı ve hür oldukça da bütün tasarrufları geçerlidir.⁵⁰

Ebû Hanife’ye göre daha önce reşit olmasa da bir kimse bu yaşa kadar bazı tecrübelerle reşit olabilir. Tecrübe insanda akıl ve zihni açar ve insana basiret verir. Böylece ayette malın kendisine verilmesinin şartı olarak zikredilen rüşt hâsil olur. Eğer bu yaşa kadar reşit olmayan bir kimseye bu yaştan sonra da terbiye olsun diye malı kendisine verilmezse bu doğru olmaz. Çünkü

⁴⁷ İbnü’l-Hümâm, *a.g.e.*, VII, 314.

⁴⁸ Nisâ’ (4), 5, 6.

⁴⁹ Şa’rânî, Ebû’l-Mevâhib Abdülvehhâb b. Ahmed, *el-Mizânü’l-kübrâ*, Kahire, ts., II, 77.

⁵⁰ Cessâs, *a.g.e.*, II, 215; Cezîrî, *a.g.e.*, II, 352.

reşit olmasından ümit kesilen bir kimsenin malını daha fazla bekletmekte bir fayda yoktur.

İmâmeyn ile Şafiî, Mâliki ve Hanbelilere göre ise rüştünden emin olunmayan bir sefihe, yaşı ne olursa olsun, malı teslim edilmez. Zira ayette sefihin malının kendisine verilmesi şarta bağlanmıştır. Şart bulunmayınca ona bağlı olarak gerçekleşecek şey de bulunmaz. Üstelik “sefeh” akıl hastalığı ve bunaklık gibidir. Bunlar yaşa bağlı olan şeyler değildir. Bunlar hangi yaştaki kimselerde bulunursa, onlara mallarının verilmesine mani olur. Sefeh de tıpkı bunlar gibidir ve kimde bulunursa ona mallarının verilmesine mani olur.

Dikkat edilirse burada ayetin zahirine uygun olan cumhurun, yani âlimlerin çoğunluğunun görüşüdür. Çünkü ayette sefihlere mallarının verilmesi o kimsede rüştün varlığına bağlı kılınmış olup belli bir yaşa ulaşmış olması şartı aranmamıştır. Yani yaşa bağlanmış değildir.

2. Sonradan “Sefih” Olan Kimsenin Durumu

Bir kimse akıllı olarak baliğ olduktan sonra kendisine “sefeh” arız olursa bu durumda nasıl davranılacaktır? Böyle bir kimse “hacir” altına alınıp her türlü tasarruftan men edilir mi? Yoksa kendisine her hangi bir şekilde hacir muamelesi uygulanmaz mı?

Bu gibi konularda âlimlerin farklı görüşleri bulunmaktadır. Ancak sefih bir kimsenin hacir edilmesi gerektiğini söyleyenlerin ileri sürdükleri delillerini açıklamaya geçmeden önce hacrin ne olduğunu izah etmeye çalışalım.

“Hacr”, “hıcr” veya “hucr” Arapçada aynı kelime olup sözlük anlamı olarak menetmek, yasaklamak, sınırlamak, tahdit etmek, insanı korumak demektir. Kur’ân-ı Kerîmin bazı ayetlerinde geçen “hacr” veya “hıcr” da bu anlamda kullanılmaktadır. Nitekim “(Fakat) melekleri görecekları gün, günahkârlara o gün hiçbir sevinç haberi yoktur ve: (Size, sevinmek) yasaktır, yasak! Diyeceklerdir”⁵¹ ayetinde geçen (Hıcran mahcûran) yasak manasındadır.

Bir başka ayette de aynı kelime engel olmak, menetmek manasına kullanılmıştır. Meselâ, “Birinin suyu tatlı ve susuzluğu giderici, diğerininki tuzlu ve acı iki denizi salıveren ve aralarına bir engel, aşılmaz bir sınır koyan O’dur”⁵² ayetinde olduğu gibi.

Yine bir başka ayette de “Onlar saçma düşüncelerine göre dediler ki: ‘Bu (tanrılar için ayrılan) hayvanlarla ekinler yasaktır, haramdır. Bunları bizim dilediğimizden başkası yiyemez”⁵³ buyrulmuştur.

Görüldüğü gibi bu kelime ayetlerde de geçmekte ve verdiğimiz ayetlerde engel, yasak, haram manalarında kullanıldıkları görülmektedir.

Ancak aynı kelime “Bunda akıl sahibi için, elbette bir yemin (değeri) vardır”⁵⁴ ayetinde görüldüğü gibi “akıl” anlamında kullanılmıştır. Bu anlam-

⁵¹ Furkan (25), 22.

⁵² Furkan (25), 53.

⁵³ En’âm (6), 138.

da kullanılmış olması da aslında yukarıda verdiğimiz manalarda kullanılmış olduğu anlamına gelir. Çünkü akıl, sahibini her türlü kötülükten men eder, onu kötülükten alıkoyar.⁵⁵

İstilah olarak da “hacir, şahsın sözlü tasarruflarının lüzumunu önlemektir.” Diğer bir ifade ile “hacir, şahsın gerek malını artırmak ve gerek onu bağışlamak gibi yaptığı tasarruflarının geçerli olmasını engelleyen hükmi bir vasıftır.”⁵⁶

Hacirle ilgili bu kısa açıklamadan sonra, artık sefihin hacir edilip edilmeyeceği ile ilgili görüşleri ve bu konuda ileri sürülen delilleri açıklamaya çalışalım.

3. Sefihin Hacir Edilmesini Gerekli Görenler ve Delilleri

Genel olarak hacri ele alacak olursak, onun hakkında pek çok şey söylenmiş olduğunu görürüz. Ancak biz burada konuyu bu kadar geniş ele almak istemiyor; sadece sefihin hacri ile sınırlı tutmak istiyoruz.

Şafîî, Malikî ve Hanbelî âlimler ile Hanefîlerden İmameynin de dahil olduğu âlimlerin çoğunluğuna göre “sefeh” hacir sebeplerindedir. Bundan dolayı sefih olan bir kimse hacir altına alınmalıdır. Onlara göre aşağıda zikredeceğimiz deliller sefihin hacir edilmesini gerekli kılmaktadır.

a) Ayette Borçlu Sefihin Borcunu Velisinin Yazdırması Gerektiği Bildirilmiştir

Bir âyette “Eğer borçlu sefih veya âciz, ya da yazdıramayacak durumda ise velisi doğru olarak yazdırsın”,⁵⁷ buyrulmuştur.

Bu ayette sefih olan kimsenin üzerinde velisinin bulunduğu açıkça belirtilmiştir. Bu da onun hacir altına alınması demektir.

b) Hz. Ali'nin Hacir İçin Halifeye Baş Vurmuş Olması

Hz. Ali, Hz. Osman Halife iken, elindeki malları har vurup harman savuran Abdullah b. Ca'fer'i hacir altına alması için halifeye müracaat etmiştir. Eğer sefihin hacir altına alınması gerekmeseydi, Hz. Ali böyle bir müracaatta bulunmazdı.

c) Malın İsrafından Endişe Edilmesi

Küçük çocuğun hacir edilmesinin sebebi, malını israf edeceği endişesidir. Sefihde de bu durum bulunduğu göre onun da hacir edilmesi gerekir. Çünkü onun, malına göz kulak olacak ve malını koruyacak birine ihtiyacı vardır.

d) Hacir Sefihi Muhtaç Duruma Düşmekten Korur

Sefih, hacir altına alınınca malı korunmuş olur. Böylece o, tez elden malını israf edip başkasına muhtaç duruma düşmeyeceğinden cemiyete de yük olmaz.⁵⁸

⁵⁴ Fecr (89), 5.

⁵⁵ Fîrûzâbâdî, Meccüddin Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsü'l-muhîd*, Kahire, ts., II, 4; Mütercim Âsım, *Kamus Tercümesi*, İstanbul 1305, II, 241; Cezîrî, *a.g.e.*, II, 346.

⁵⁶ Tehânevî, *a.g.e.*, I, 290; Âbî, Salih Abdüssemi' el-Ezherî, *Cevâhiru'l-iklil şerhu Muhtasarı Halîl*, Kahire 1322, II, 97.

⁵⁷ Bakara (2), 282.

⁵⁸ Zeydan, *a.g.e.*, 97, 98.

4. Sefihin Hacir Edilmesini Uygun Bulmayanlar ve Delilleri

Sefihin hacir edilmesinin gerektiğini söyleyenlerin yanında onun hacir edilmemesi gerektiğini söyleyenler de vardır.

Ebû Hanife ve Zahiriler sefihin hacir edilmemesi gerektiği görüşündedirler. Bilindiği gibi Ebû Hanife sefih olarak baliğ olan bir şahsın yirmi beş yaşına gelinceye kadar mallarının kendisine verilmeyeceğini söylüyor ve onun hacir edilmesini kabul etmiyor, yirmi beş yaşına gelince de malının kendisine teslim edilmesi gerektiğini söylüyordu. Bir kimse küçükken değil de sonradan sefih olsa ona göre durum yine aynıdır, değişmez.

Ebû Hanife, şahsın hürriyetine ve her türlü tasarruflarında serbest olmasına daha çok önem veriyor. Bundan dolayı da şahıs ister malını har vurup harman savuran bir sefih, ister borçlu veya ister iflas etmiş olsun, hiçbirinin hacir edilmesi gerektiğini söylüyor. O “akıllı, baliğ ve hür olan bir kimse hacir edilmez” diyor.⁵⁹

Bununla birlikte Ebû Hanife'nin, sefihin hacir edilmemesi gerektiği fikrini destekleyen başka delilleri de vardır. Şimdi de bu delilleri görelim:

a) Ayet Sefihin Borçlanabileceğini Göstermektedir

Aslında yukarıda zikredilen ayet sefihin hacir edilmesini değil, onun serbestçe alış veriş yapabileceğini göstermektedir. Çünkü sefihin borcunun yazdırılması, borçlanmanın olmasını, o da sefihin alış veriş yapmasını gerektirir. Ayette yazdırılması istenen de sefihin borcu olduğuna göre demek ki, ayet onun alış veriş yapabileceğini bildirmektedir. Nitekim ayetin baş tarafı onun alış veriş yapmasını engellemektedir. Ayetin borcun yazılmasını istemesi ise elde vesika olsun dıyerdir.

Ayrıca şu ayette: “Ey insanlar! Akitleri yerine getirin”⁶⁰ buyrulmuştur.

Buradaki hitap sefihleri istisna etmediğine göre onlar da bu hükme dâhildirler; hitap sefihleri de içine alacak şekilde umumdur. Buna göre sefih de yapmış olduğu alış veriş akdine sadakat gösterecektir. Eğer sefihe malını teslim etmezsek hem onun yapmış olduğu akdi engellemiş, hem de ayetin hükmüne muhalefet etmiş oluruz.⁶¹

b) Resûlullah (a.s.) Devamlı Aldanan Bir Kimseyi Hacir Altına Almamıştır

Hz. Peygamber (a.s.) zamanında olan bir olay şu şekilde nakledilmektedir: Yaptığı alış verişlerinde devamlı olarak aldatılan bir adam, hacir edilmesi isteğiyle ailesi tarafından, Resûlullaha (a.s.) getirildi. Fakat Hz. Peygamber (a.s.) onu hacir etmedi ve yaptığı alış verişlerinde kendisinin muhayyer olduğu şartını bildirmesini istedi. Eğer sefihin hacri gerekseydi hiç şüphesiz Hz. Peygamber (a.s.) bu adamı hacir altına alırdı.

c) Sefih Her Türü Teklife Muhataptır

⁵⁹ Cessâs, *a.g.e.*, II, 215; Mergînânî, *a.g.e.*, VII, 314; Bâbertî, *a.g.e.*, VII, 314; Miras, Kâmil, *a.g.e.*, VII, 269.

⁶⁰ Mâide (5), 1.

⁶¹ Cessâs, *a.g.e.*, II, 213; Bahru'l-ulûm, *a.g.e.*, 138.

Sefih bütün dini hükümlere muhataptır. Çünkü onun ehliyeti tamdır. Onu tam ehliyete sahip kılan da akıllı olarak baliğ olmasıdır. Sefeh onun gerek akli, gerek temyiz kudretinde bir noksanlık meydana getirmez. Bundan dolayı onun evlenme, boşanma gibi bütün sözlü tasarrufları geçerlidir. Gerekirse başkalarına olan borcundan dolayı hapis de edilebilir. Cezalandırılması gereken bazı suçları işlediğinde ve itirafta bulunduğu gereği yerine getirilir. Eğer sefihin hacir altına alınması gerekseydi öncelikle bundan dolayı hacir altına alınması gerekirdi. Çünkü kendisinin uğrayacağı zarar malının uğrayacağı zarardan daha büyüktür.⁶²

d) Sefihin İnsanlığı Malından Daha Önemlidir

Sefihin hacir edilmemesi kendi menfaatinedir. Çünkü onun hacir altına alınması insanlık şerefini düşürür. Bu bakımdan onun menfaatlerini korumak için yapılacak hacir ile insanlık şerefini korumak için hacir altına alınmaması arasındaki tercih daha az zararlı olan ikincisi lehinde olmalıdır. Onun insanlığına verilecek değer, malının korunmasına verilecek değerden daha üstündür.⁶³

e) Hz. Ali Fiilen Hacir istememiştir

Aslında Hz. Ali'nin, Abdullah b. Ca'fer'in hacir edilmesini istemesinde ya Abdullah'ı korkutmak, yahut da henüz yirmi beş yaşını doldurmadığı için malının kendisine verilmemesini isteme durumu söz konusudur. Yoksa onun fiilen hacir altına alınmasını istediği doğru değildir.

f) Sefih de Olsa Bir Kimsenin Malında Başkasının Hakkı Olamaz

Toplum zarar görecektir diye sefihi malını tasarruftan alıkoymak doğru olamaz. Zira onun malında başkasının hakkı yoktur.

Bütün bu izahlardan sonra diyebiliriz ki, aslında nasların zahirleri sefihin hacir altına alınmasını gerektirmektedir. Bu durum aynı zamanda hem sefihin, hem de içinde yaşadığı cemiyetin lehinedir. Şahsın kendi malında tasarruf hakkı başkalarına zarar vermemekle sınırlıdır. Onun için sefihi, malının bitmemesi, dolayısıyla cemiyete ve devlet hazinesine yük olmaması için hacir altına alınmalıdır.

Hanefilerden İmâmeyn de bu görüştedirler.

5. Sefihin Hacir Altına Alınma Zamanı

Sefihin hacir edilmesi gerektiğini kabul etmek, onun ne zaman hacir altına alınması gerektiği meselesinin de incelenmesini gerektirir. Bu bakımdan burada sefihin hacir edilme zamanı hakkında ileri sürülen iki ayrı görüşe kısaca temas etmemiz yerinde olacaktır.

a) Sefihin Hacir Altına Alınması İçin Hâkimin Kararına İhtiyaç Yoktur

İmam Muhammed ve bazı âlimler sefahi, hacretmenin illeti olarak görmekte ve bir kimsede sefihin bulunması sefihin mahcur olmasını gerektirir, sefeh kalkınca hacir de kalkar, demektirler. Binaenaleyh onlara göre bu konuda hâkimin hükmüne ihtiyaç yoktur.

⁶² İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, VII, 316; Bâbertî, *a.g.e.*, VII, 316.

⁶³ Merğînânî, *a.g.e.*, VII, 316.

Bu görüşte olanlara göre, küçüklük nasıl çocukla ilgili hükümlerin illeti ise ve küçüklük sona erdiğinde nasıl ona bağlı olarak bulunan hüküm sona eriyorsa sefeh de böyledir.

Bundan anlaşılan şudur: Sefihin tasarrufları, hâkim kararı olmadan da, hâkimin kararından sonraki gibi mevkuftur, yani askıya alınmıştır.

b) Sefihin Hacrine Hâkim Karar Verir

Buna mukabil Ebû Yûsuf ve bazı âlimler sefihin hacir altına alınmasında hâkimin hükmünün gerekli olduğunu söylemişlerdir. Bunlara göre sefih kendiliğinden hacir edilmiş olarak kabul edilmez. Çünkü sefeh, yapılan tasarruflarda aldanma ile ortaya çıkar. Aldanma da bazen, yapılan hile ile olur. Bu bakımdan gerçek bir aldanmanın bulunup bulunmadığını hâkim bilebilir ve buna onun karar vermesi gerekir. Ayrıca hacir sefihin mali menfaatlerini korumak için yapılır. Onun ne zaman hacir edilmesinde menfaatinin bulunduğu da yine hâkimin tayini ile ortaya çıkar.

Sefihin hacir altına alınması konusunda âlimler arasında ihtilâfın bulunması da bunun tayininin hâkim tarafından yapılmasını gerektirir.

Bu görüşün neticesi de hâkimin hacir kararından önce sefihin yapmış olduğu bütün tasarruflarının sahih ve nâfiz olduğunun kabulünü gerektirir.

Hacir kararı hâkimin hükmü ile gerçekleşip kesinleştiği gibi, onun kaldırılması da yine hâkimin kararı ile olur. Mecellede de bu görüş tercih edilmiştir.⁶⁴

Hacir altına alınmış bir sefihin tasarruflarına gelince, o bu konuda mümeyyiz çocuk gibi değerlendirilmiştir. Nitekim konu ille ilgili olarak *Mecelle*'de şöyle denilmiştir:

“Sefih- mahcur, muamelâtta sağîr-i mümeyyiz gibidir.”⁶⁵

Ancak mümeyyiz çocuk gibi, aleyhine olan tasarrufları yapmaya, mesele hibe de bulunmaya ehil olmamakla birlikte hayır olarak vasiyette bulunabileceği, hac yapmak isterse, hac kendi fiili bulunmadan üzerine farz olduğu için, haccına harcama yapabileceği ve yine isterse, bir defa umre de yapabileceği, “istihsân” yoluyla caiz görülmüştür.

Ayrıca hacir altında bulunan sefihin evlenme ve boşanma gibi tasarrufları da mümeyyiz çocuğun aksine, sahih ve nâfizdir. Çünkü sefih dini açıdan değil, malını iyi idare edemediği için hacir altına alınmaktadır. Fâsık da olsa bir şahıs eğer malını iyi idare ediyor, düzgün kullanabiliyor ve onları yerli yerinde sarf edebiliyorsa o kimse hacir atına alınmaz⁶⁶.

D) SARHOŞLUK (SÜKR)

Aklı örten, onu işlemez hâle getiren, dolayısıyla insanın temyiz gücünü ortadan kaldıran sarhoşluk, ehliyete tesir eden müktesep arızalardan biridir.

⁶⁴ *Mecelle*, md. 958; Zeydân, *a.g.e.*, s. 100 vd.; Karaman, *a.g.e.*, I, 192, 193.

⁶⁵ *Mecelle*, md. 990.

⁶⁶ Bâbertî, *a.g.e.*, VII, 321; Sa'dî Çelebi, *a.g.e.*, VII, 321; İbn Kudâme, *a.g.e.*, IV, 422; Zeydân, *a.g.e.*, s. 101.

Sarhoşluk şahsın aklını örtüp temyiz gücünü ortadan kaldırdığı için sarhoş bir kimsenin, ehliyetsiz olması sebebiyle, dini hitaba ehil olmaması gerekir. Ancak âlimler, sarhoşluğun mubah olan ve mubah olmayan yollarla meydana gelebileceğini dikkate alarak bu konuda farklı görüşler beyan etmişlerdir. Bu bakımdan sarhoşun ehliyetini beyan edebilmek için önce sarhoşluğun meydana geliş yollarına bir göz atmamız gerekmektedir.

Sarhoşluk ya a) mubah yani meşru olan bir yolla veya b) haram yolla meydana gelir.

Bunları ayrı ayrı ele alarak hükümlerini beyan etmeye geçmeden önce sarhoşluğun sınırını tayin etmeye çalışalım.

Ebû Hanife'ye göre "sarhoşluk, şahsın yer ile göğü, karısı ile cariyesini ayıramayacak derecede aklını gideren durumdur."

Şafî ise sarhoşluğun sınırını, şahsı kırık dökük ve manası birbirini tamamlamayan bir konuşmaya ve şuursuzca yürümeye sevk eden durum, olarak belirlemiştir. Ona göre şahıs bu duruma düşmüşse sarhoş olmuştur demektir.⁶⁷

Görüldüğü gibi sarhoşluk, bu iki âlime göre farklı davranışlar esas alınarak belirlenmiş bulunmaktadır. Üstelik bunların değerlendirilmesi yapmak istendiğinde, bu değerlendirmede bulunacak kimselerin anlayışları da farklı olabilecektir. Bu bakımdan ölçüler şaşacaktır. Bunun için kanaatimizce günümüzde bu ölçüleri tıptan almak, onun belirlemesine göre değerlendirmek daha uygun olan bir yol olsa gerektir. Eğer tıp normal bir kimsenin sarhoş olmasını gerektiren miktarı belirlemişse o miktarda sarhoş edici bir şey alan kimseyi sarhoş olarak kabul edebiliriz.

Bu kısa açıklamadan sonra artık sarhoş olma yollarını ve bu durumlara göre de sarhoşun hükümlerinin neler olabileceği konusunu açıklamaya geçebiliriz.

1. Meşru Yolla (Sebeple) Meydana Gelen Sarhoşluk

Sarhoşluk veren bir şeyin ilâç olarak veya sarhoşluk verdiği bilinmeden alınması veya sarhoşluk verdiği bilindiği halde, kendisine zorla içirilmesi veya zaruret halinde olması gibi dinen meşru kabul edilen bir yolla alınması neticesinde meydana gelen sarhoşluk, meşru yolla meydana gelmiş bir sarhoşluk olarak kabul edilmiştir.

Bu yollardan biriyle sarhoş olan kimse sarhoşluğu süresince, baygın bir kimse hükmündedir. Bundan dolayı sarhoş halde olan şahıs Allah hakkı olan ibadetleri yerine getirmekle mükellef değildir. Ancak bu kimseler ayıldıktan sonra, kazası kendisine güç gelmeyecek ibadetleri kaza ederler.

Böylelerinin, sarhoşlukları esasındaki sözlerinin geçersiz olması sebebiyle, sözlü tasarrufları geçersizdir. Ancak bunlar, fiili tasarruflarından doğan mal ve canla ilgili verdikleri maddi zararları telafi etmekle yükümlüdürler. Buna mukabil bedenlerine yönelik cezalar uygulanmaz. Çünkü sarhoş

⁶⁷ İbnü'l-İhve, a.g.e., s. 88.

iken akıl ve temyiz güçleri yoktur. Hâlbuki kendilerine uygulanacak bu cins cezaların uygulanması, şahıstaki akıl ve temyiz gücene dayanır.⁶⁸

2. Haram Yolla Meydana Gelen Sarhoşluk

Yukarıda saydığımız yolların dışında bir yolla alınan sarhoş edici bir madde ile meydana gelen sarhoşluk ve bu durumda iken yapılan tasarrufların geçerli olup olmadığı hususunda âlimler farklı görüş beyan etmişlerdir. Gerçi bu yolla sarhoş olan kimsenin, öncekinde olduğu gibi, yine akli ve temyiz gücü yoktur. Ancak böyle bir sarhoşluk şahsa haram yolla arız olmuştur. İhtilâf da zaten bundan kaynaklanmaktadır.

Şimdi bu görüşlere ve her birinin delillerine bir göz atalım.

a) Sarhoşun Sözleri Hükümsüzdür

Zahiriler, Ahmed b. Hanbel ve bazı Hanefî âlimlerinin de içinde bulunduğu bir grup âlime göre sarhoş bir kimsenin sözleri geçerli değildir. Her hangi bir hüküm ifade etmez. Sarhoşun boşaması ve alış verişi gibi sözlü akitleri böyledir, hükümsüzdür.

İşlediği, cürüm ifade eden yani bedenine ceza uygulanmasını gerektiren fiillerinden dolayı kendisine bedeni bir ceza uygulanmaz, Zahiriler ve bazı âlimlere göre sarhoş olduğundan dolayı sadece içki içme cezasına çarptırılır. Çünkü Allah: “Ey iman edenler! Siz sarhoşken, ne söylediğini bilinceye kadar, namaza yaklaşmayın”⁶⁹ buyurmuştur. Buradan anlaşılan sarhoş kimse ne söylediğini bilmemekte ve o sırada idraki bulunmamaktadır. Bundan dolayı dini hitaba ehil değildir. Akli başında olmayan bu kimse delinin tabi olduğu hükümlere tabi olur. Dolayısıyla sözlü tasarruflarından sorumlu tutulamaz.

Sarhoş kimseye içki içmesinden dolayı zaten bir ceza uygulanmaktadır. Ceza olsun diye, ayrıca, onu mükellef kabul edip tasarruflarını geçerli saymak doğru değildir. Zira mükellef olmanın illeti olan anlama sarhoşta bulunmadığı gibi, böyle bir durumda da sarhoş, kendisinin cezalandırılması gerekenden daha ağır cezalandırılmış olur.

Aslında haram yolla sarhoş olmakla, mubah yolla sarhoş olmak arasında, sarhoş edici şeyi almasından dolayı gereken cezalandırmanın dışında, bir fark yoktur. İki durumda da sarhoşun akıl ve temyiz gücü yoktur. Nitekim ayakları kaza sonucu kırılan bir kimse ile ayaklarını kendisi kıran kimse, abdest alırken ve namaz kılariken aynı hükme tabidirler.⁷⁰

b) Sarhoşun Sözleri Ve Boşaması Hüküm ifade Eder

Şafii, Maliki ve Hanefiler göre haram yolla sarhoş olan bir kimsenin talâki ve bütün sözlü tasarrufları geçerlidir. Ancak Malikiler, sözlü tasarruf-

⁶⁸ Büyük Haydar Efendi, *a.g.e.*, s. 500, 501; Zeydan, *a.g.e.*, s. 103, 104; Nevâvî, Abdülhâlîk, *et-Teşrî'u'l-cinâi fi'ş-Şer'ati'l-İslâmiyye*, ikinci baskı, Beyrut 1974, s. 188.

⁶⁹ Nisâ' (4), 43.

⁷⁰ Zeydan, *a.g.e.*, s. 104, 105.

larından akit ve ikrarını; Hanefiler de dönülmesi ihtimali bulunan ikrarı ile dinden dönme sözlerini istisna etmiş, bunların geçersiz olduğunu söylemişlerdir.

Cumhura göre sarhoş, cürüm ifade eden fiillerinden de sorumludur. Sarhoş iken haksız olarak birisini öldüren kimse öldürülür, zina eden de ettiği zinanın karşılığını görür ve birisinin malını telef eden onu tazmin eder.⁷¹

Çünkü sarhoş olan kimse baştan, yasak olan bir iş işlemiştir. Suç suçu kaldırmaz. Suç, suçu meşru kılmaz. Bu sebeple de sarhoşluğu, onun için, işlediği bir suçta hafifletici bir sebep olamaz.

Temelde yasak olan bir şeyi yapan kimse, onun neticesine peşinen rıza gösteriyor demektir. Onun için işlediği suçta mani olmak gerekir. Bunun için de bir an önce mirasını almak düşüncesiyle murisini öldüren kimseye, nasıl murisi ölmemiş gibi, davranılarak miras verilmiyorsa, sarhoş olarak suç işleyen kimseye de aklı başında imiş gibi davranılarak işlediği suçun cezasını vermek gerekir. Sarhoş olma bir suçtur. Bu suç başka bir suçu işlemekten doğan ceza sorumluluğunu ortadan kaldırmaz.

Bu görüş ve açıklamalardan sonra diyebiliriz ki, yukarıda geçen ayette belirtildiği üzere, sarhoş ne söylediğini bilmemektedir. Bir kimse ne söylediğini bilmeden, bir şeyler söylerse sözlerinde bir kasıt yoktur. Hâlbuki bir şeyden sorumlu olabilmek kasıtlı olmakla mümkündür. Bu duruma göre sarhoş, sözlerinden sorumlu olmamalı, sözleri bir hüküm ifade etmeyecek şekilde geçersiz olmalıdır. Böyle kabul etmek hukuk açısından daha uygundur.

Buna talâkla ilgili sözleri, yani karısını boşadığını ifade eden sözleri de dâhildir. Çünkü sarhoş, sarhoş olmayı ayık iken kastetmiş, fakat sarhoş iken boşamayı ifade eden sözlerini kastetmemiştir. Böyle bir kimseyi murisini öldüren kimseye karşılaştırıp ikisini birbirine kıyas etmek doğru olmasa gerektir. Çünkü murisini öldüren kimsenin hareketinde kasıt vardır.

Buna mukabil, sarhoş işlediği cürümlerden sorumlu olmalıdır. Çünkü bir taraftan sarhoşun bu durumunu işlediği suçta dikkate alırken, zarara uğrayan veya aleyhine suç işlenen kimselerin mağduriyetlerini dikkate almamak mümkün değildir. Aksi halde suç işleyen kimse bir nevi himaye görmüş gibi düşünülebilir.

E) YANILMA (HATA)

İnsanın kendi kastı olmadan, isteğinin dışında meydana gelen fiil veya söz olarak tarif edilebilen yanılma, bazı âlimlere göre ehliyete tesir eden arızalardan sayılmamıştır. Fakat hatanın, hatalı davranan kimsenin yaptığı bazı işler üzerindeki tesirleri inkâr edilemez. Bu bakımdan yanılma (hata)yı, çeşitli durumlara göre değerlendirmek daha doğru olacaktır.

1. Hatanın İbadetlere Tesiri

Bir kimsenin, üzerine düşen, yapması gereken, yapabileceği bütün şey-

⁷¹ Büyük Haydar Efendi, *a.g.e.*, s. 500; Zeydan *a.g.e.*, s. 104 vd.; Heyet, *Mevsûa*, II, 641.

leri yaptıktan sonra, Allah hakkı olan bir ibadette hata ederse, bu hatası özür olarak kabul edilmektedir. Nitekim kendisine sorabileceği, bilen bir kimseyi bulamayan bir şahıs, bütün araştırmalarından sonra, kible istikameti diye yönelerek namaz kıldığı cihetin, sonradan, kible ciheti olmadığı ortaya çıksa, kılmış olduğu namaz sahih olur. Bu namazı iade veya kaza etmesi gerekmez.

2. Hatanın Ceza Gerektiren Fiile Olan Tesiri

Hata ile bir kimse, kendisine ceza uygulanmasını gerektiren bir suç işlese işlediği bu suçta hatası dikkate alınır. Hata eseri olmayan, aksine bilerek işleyen bir kimseye uygulanması gereken ceza hata ile işleyen kimseye uygulanmaz.

Çünkü hata şüphe uyandırır. Şüphe ise gerek kısas ve gerek had cezası olsun hepsini düşürür. Bundan dolayı hata eseri adam öldüren bir kimse bu fiilin karşılığında kısas cezasıyla cezalandırılmaz.

3. Hatanın Kul Haklarına Tesiri

Hata her ne kadar, hatalı davranarak kendisine bir ceza uygulanmasını gerektiren bir suç işleyen kimseye bedeni ceza uygulanmasında özür kabul edilip engel teşkil ederse de kul haklarında bir özür olarak değerlendirilmez.

Bu sebeple bir kimse hata ile birisinin malına bir zarar verse onu tazmin edecektir. Gerçi bu bir ceza sayılmaz. Çünkü bu telef olan malın ödenmesi veya zarar gören malın zarar görmeden önceki hale getirilmesinden ibarettir. Ama hata eden kimsenin mazur sayılması başkasının malının dokunulmazlığını ortadan kaldırmaz.

4. Hatanın Diğer Fiillere Tesiri

Hanefilere göre hata ile birisini öldüren kimsenin diyet ödemesi gerekir. Yine hata ile karısını boşayan kimsenin bu boşaması geçerlidir.⁷²

Görüldüğü gibi başkasının hakkının taalluk ettiği konularda hata bir mazeret olarak kabul edilmemekte, fakat buna mukabil, gerek ibadet ve gerek şahsın kendisi ile ilgili konularda mazeret kabul edilmektedir.

F) CİDİYETSİZ DAVRANMAK (HEZL, ŞAKA YAPMAK)

Kelime olarak şaka yapmak, ciddi konuşmamak anlamlarına gelen "hezl", ıstılah olarak da "şahsın söz ve davranışlarında ciddiyetsiz (gayr-i ciddi) olması demektir.

Bilindiği üzere kelimeler bir manaya delâlet etsinler diye konulmuştur. Kelimeler çeşitli kullanılış durumlarına göre bir manaya delâlet ederler. Değişik kullanılmaları da yerine göre farklı manalar ifade eder ve bundan bir netice doğar. Kendisinde "hezl" bulunan, yani çok şaka yapıp ciddiyetsiz davranan kimse, gerek sözlerinin ve gerek yaptığı işlerin neticesinin hâsıl olmasını istememekte, sadece onları şekil olarak yerine getirmektedir.

⁷² Molla Husrev, *a.g.e.*, II, 302 vd.; Büyük Haydar Efendi *a.g.e.*, s. 507, 508; Karaman, *a.g.e.*, I, 190; Zeydan, *a.g.e.*, s. 90 vd.

Böyle bir durumun şahsın ehliyetine, dolayısıyla söz ve fiillerinin geçerliliğine tesir edip etmediği hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı âlimler böyle bir şeyin ehliyete tesir etmeyeceğini, binaenaleyh “hezl”in arızalardan sayılmaması gerektiğini söylemişlerdir.

Ancak hâzilin, yani şaka yapan kimsenin, gerek söylediği sözün, gerek yaptığı fiilin neticesini kastetmemiş de olsa böyle davranışlar o kimsenin akit ve fiillerinin “batıl” veya “fasit” olmasını gerektirir. Bu yönden ele alınca bunu da arızalardan saymak mümkündür. Bu hususu biraz açıklayalım.

Ciddiyetsiz davranan kimseler için üç türlü sözlü tasarruf düşünülebilir. Bunlar: a) inançla (itikad) ilgili sözleri, b) Haber verme ile (ihbar) ilgili sözleri ve c) Dini ve hukuki bir hüküm doğuran (inşa) tasarruf ve sözleridir. Şimdi bunların her birini açıklayarak ciddiyetsiz davranan kimsenin bu konularda nasıl değerlendirilmesi gerektiğine bir göz atalım.

1. Ciddiyetsiz Kimsenin İnanç (İtikat) la İlgili Sözleri

Ciddiyetsiz davranan (şaka yapan) kimse her ne kadar, söylediği sözlerin gerektirdiği hükmü kastetmiyorsa da söylenen sözler, söyleyenin inancını ortaya koyan sözlerdir. Bu bakımdan bir kimse şaka (hezl) yoluyla da olsa “İslâm”ı inkâr eden sözler söyleyecek olursa dinden çıkar ve “mürted” olur.

Neticesini kastetmemiş bile olsa, bu yolla söylediği sözler, En azından İslâm’la alay etmek demektir. Bu da küfrü gerektirir. Bu konu ile ilgili olarak Kur’ân-ı Kerim’de şöyle buyrulmuştur:

“Eğer onlara soracak olursan ‘biz sadece lafa dalmış şakalaşıyorduk’ derler. De ki, Allah ile O’nun ayetleri ile ve O’nun peygamberi ile mi alay ediyordunuz? Boşuna özür dilemeyin, çünkü siz iman ettik dedikten sonra küfrünüzü açığa vurdunuz. Sizden tövbe eden bir grubu bağışlasak bile suçlarında ısrar ettikleri için bir gruba da azap edeceğiz.”⁷³

Bu ayet de gösteriyor ki, inanan bir kimsenin inandıktan sonra, inancının esasını teşkil eden unsurlarla ilgili, onları hafife alan sözleri onu küfre, inkâra götürmektedir. Çünkü bu konuda, şaka yollu da olsa, bir şeyler söylemek o şekilde söyleme isteğinin neticesidir. Bu şahıs bu sözleri kendi iradesi ile söylemiştir.

2. Ciddiyetsiz Kimsenin Haber Verme (İhbar) İle İlgili Sözleri

Olayları açıklamak demek olan ihbar, olan bir şeyi haber vermek, onu “ikrar” etmek demektir. Konusu ne olursa olsun “hezl” bunları batıl kılar. Zira ikrarın sahih olması, ikrarda bulunan kimsenin durumuna bağlıdır. Buna göre “hezl” haber verilen şeyin doğru ve sahih olmasını engellemektedir. Çünkü “hezl” haber verilen, ikrar edilen şeyin yalan olduğuna açık bir delildir.

Bunun neticesi olarak konuşmasında ciddiyetsiz olan bir kimsenin, böyle bir durumda, gerçek alış veriş, kira akdi gibi sonradan bozulması

⁷³ Tevbe (9), 65, 66.

mümkün olan bir akit ve gerek kısas olunacak bir kimseyi bağışlaması gibi, ileride dönülmesi mümkün olmayan şeyleri doğuracak ihbarları hiçbir hukuki netice meydana getirmez. Bu gibi muameleler başlangıçtan batıl olur.

Nikâh veya boşama ile ilgili sözleri de böyledir. Bunlar başlangıçta bir anlam ifade etmediği için, ciddiyetsiz olan bir kimsenin sonradan bunları geçerli kılmak için icazet vermiş olması da bir anlam ifade etmez.

3. Ciddiyetsiz Kimsenin Dini Ve Hukuki Bir Hüküm Doğuran (İnşa) Tasarruf Ve Sözleri

“İnşa”dan maksat, hüküm ve neticeleri kendilerine bağlı bulunan sebepleri işlemek demektir. Alış veriş, kiralama, nikâh, nezir gibi tasarruf ve fiiller böyledir. Ancak bu gibi tasarruflarda bulunan ciddiyetsiz bir kimsenin gayri ciddi davranması bütün tasarruflarında aynı tesiri göstermez. Ciddiyetten uzak davranış (hezl) bazılarında tesir edip o davranışı batıl kıldığı halde bazılarında tesir etmez ve dolayısıyla onları batıl yapmaz.

Bir hadiste Hz. Peygamber (a.s.), “üç şey vardır ki, bunların ciddi olarak yapılması da şaka (hezl) olarak yapılması da ciddidir (yani onlarda ciddi olarak yapılmış neticesi doğurur). Bunlar nikâh, talâk ve talâktan vazgeçme (ric'at yani eski nikâhı devam ettirme) dir”,⁷⁴ buyurmuşlardır.

Bazı rivayetlerde “nikâh” ve “talâk”tan sonra “yemin”, bazılarında da “köle azat etmek” zikredilmiştir.⁷⁵

İşte bu gibi tasarruflarda “hezl”in hiçbir tesiri yoktur. Bu sözler normal söylenmiş gibi kabul edilir ve gerektirdiği hükümler tahakkuk eder. Diğer bir ifade ile bu sözler neticesinde meydana gelecek hükümlerin meydana gelmesini şaka engellemez.

Fakat hezl alış veriş, kiralama gibi feshedilmesi mümkün tasarruflar üzerinde müessirdir. Bu gibi akitleri başlangıçta batıl kılar.

Bazı İslâm Hukukçuları bunları da öncekilerle bir tutarak bunların da geçerli ve sahih olması gerektiğini söylemişlerse de aslında hadiste bazı tasarrufların sayılmış bulunması ve ‘böyle bir şahsın bütün tasarrufları böyledir’ dememiş olması bunların yukarıda zikredilenlerin içerisine katılmaması gerektiğini göstermiştir.

Şakanın da ciddi gibi kabul edildiği ve hükümlerine tesir etmediği zikredilen tasarruflara bakacak olursak bunların Allah hakkının da taalluk ettiği hükümler olduğunu görürüz. İkinci grup fiiller ise mali ve sırf kul hakkı olan fiillerdir. Buna göre hezl, kul hakkı olan ve içinde malla ilgili tasarrufların bulunduğu fiillerin neticelerinin meydana gelmesini önlemektedir, diyebiliriz.⁷⁶

Her türlü hakların korunması her şeyden önce ona her hangi bir yönden gelecek zarar veya zararların bertaraf edilmesi ile mümkündür. Ciddiyet-

⁷⁴ Şevkânî, *a.g.e.*, VI, 264.

⁷⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr, *I'lâmü'l-muvakkâ'in* (nşr. Tâhâ Abdürrauf Sa'd), Beyrut, ts., III, 123 vd.

⁷⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye, *a.g.e.*, III, 124, 125; Büyük Haydar Efendi, *a.g.e.*, s. 502 vd.; Zeydan *a.g.e.*, s. 92 vd.

siz bir kimsenin her konudaki söz ve davranışları, ne olursa olsun, bir netice doğurmayacağı kabul edilse sonunda zarar görecektir. Gerçi daha önceki makalelerin sonunda bir değerlendirme yapmıştım; ancak konu bu makale ile tamamlandığı için burada konu bütünlüğünü ele alarak daha genel bir değerlendirme yapmak istiyorum. Bu değerlendirmelerimi de maddeler halinde sıralayacağım.

Fakat buna mukabil, ciddiyetsiz kimsenin bütün söz ve tasarrufları geçerli kabul edilse bu durumda da kendisi zarar görecektir. Bunu önlemek ise böyle bir kimsenin yaptığı tasarruf ve sözlerinin meydana getireceği zarara göre durumun değerlendirilmesi ile mümkün olacaktır. Nitekim bu konuda yapılan açıklamalardan da kolayca anlaşılacağı üzere, İslâm Hukukunda böyle davranılmış olduğu görülür.

Bütün bu konularda İslâm Hukuku, toplu olarak, hepsinde ve ayrı ayrı her birinde, gerek gerçekleşmesinde ve gerek onun muhafazasında insanların iyiliklerini ve menfaatlerini gözetmiş olduğu açık bir şekilde görülmektedir.

NETİCE

Bundan önce bu dergide konu ile ilgili iki makale daha çıkmıştı. Bu üçüncü makale ile birlikte konu tamamlanmış olmaktadır. Gerçi daha önceki makalelerin sonunda bir değerlendirme yapmıştım; ancak konu bu makale ile tamamlandığı için burada konu bütünlüğünü ele alarak daha genel bir değerlendirme yapmak istiyorum. Bu değerlendirmelerimi de maddeler halinde sıralayacağım.

Hukukun önemli bir konusunu teşkil eden “şahsiyet ve ehliyet” konusuna İslâm Hukuku açısından bakıldığında durumun ne olduğunu tespiti yönelik bu incelememizde şöyle bir sonuca vardığımızı ifade etmek isterim:

1. Baştan beri incelemeye çalıştığımız “İslâm Hukuku Açısından Hakiki Şahıs Ve Ehliyeti” konusunun esas itibarıyla İslâm Hukuku bünyesinde işlenmiş olduğunu görmekteyiz. Ancak konunun, günümüz hukukunda olduğu gibi, müstakil bir başlıkla ve belli bir bölüm olarak değil de kendi sistematiği içinde, değişik ve gerektiği yerlerde ele alınarak çeşitli açılardan hükümleri belirtilmek suretiyle incelenmiş olduğunu görmekteyiz. Yani farklı bölümlerde de olsa İslâm Hukuku, hukukun süjesi durumunda bulunan insanı bir şahsiyet olarak tanımış ve konumunu incelemiştir. Onu değişik durumlarına göre inceleyen İslâm Hukuku, hakiki şahıs olarak insanı hak ve borçlanmalarda hükümlerin muhatabı olarak görmüş ve böyle değerlendirmiştir.

2. İslâm Hukuku insanı daha anne karnına düştüğü anda ele almış ve onu bir şahsiyet olarak tanıyarak lehine tahakkuk edecek her türlü hakkı tespit etmiş, bunların zayi olmasının önüne geçmiştir. Konuya haklar açısından baktığımızda da onları yalnızca şahıslar için tespit etmiş olduğunu, şahıs olmayanlara her hangi bir şekilde hak tanımadığını görmekteyiz.

Şahıs için tespit edilen hakların, gerek sübutu ve gerek kullanılması açısından da her ne suretle olursa olsun, başkasının hakkına zarar verecek şekilde gerçekleşmesine imkân tanımamış, aksine böyle bir durumun önüne geçmiştir.

3. Ölümle birlikte insanın hukuki şahsiyetinin sona erdiğini kabul eden İslâm Hukuku, onun adına yapılabilecek gerek lehine ve gerek aleyhine olan

bütün tasarrufların imkânsızlığını ortaya koymuştur. Fakat şahsiyet varlık olarak devam ettiği sürece, sebeplerinin işlenmesi ile doğacak bazı hakların veya borçlanmaların zayi olmaması için de şahsiyetten ayrı olarak borçların taalluk edeceği bir “zimmet”in varlığını kabul etmiştir. Böylece hem bunu işleyen zarar görmesini, hem de bunun neticesinde zarar görecektir şahsın zarara uğramasını önlemiştir.

Bu şekilde hayatta iken bir şahsiyet varlık olarak haklarını kullanmaktan doğacak her türlü borçlanmalarından her hangi bir kimsenin zarar görmesinin önüne geçmiş olmaktadır. Bu da insanların hayatta yapacakları muamelelerinden endişeye kapılmalarının önüne geçer.

4. İslâm Hukukunda bir kimsenin, her hangi bir sebeple kaybolabileceği de düşünülmüş ve kaybolan kimsenin şahsiyet varlığını hemen yok saymamıştır. Hakkında karar verebilmek için yeterli bir sürenin geçmesini esas almış, hakkında karar verme iş ve yetkisi hâkimin kararına bırakılmış, içinde bulunulan şart ve duruma göre en sağlıklı karar verme imkânı sağlanmıştır.

5. Kayıp kimse hakkında en geniş incelemeyi yapıp onun haklarının zayi olmasını önleyen tedbirleri ve kaybolmasıyla başkasına vereceği zararları önleyici en uygun hükümleri koyan ilk hukukun İslâm Hukuku olduğu ortaya çıkmaktadır. İslâm Hukuku kaybolan kimse evli ise evlilik bağının uzun süre devam etmesinden doğacak zararları, makul bir süre sonunda evliliğin hâkim tarafından sona erdirilmesiyle önlenmesi cihetine gitmiş, fakat aynı zamanda buna belli bir süre tanıdıktan sonra evlilik bağının ancak o zaman koparılmasını sağlayarak da doğacak muhtemel zararların önüne geçmiştir. Böylece eşler arasında en uygun ve âdil hüküm verilmesine imkân hazırlamıştır.

6. Kayıp kimsenin, hakkında hâkim tarafından verilecek “öldü” hükmünün doğurduğu netice ile gerçek ölümün doğurduğu neticeyi bir tutan İslâm Hukuku, ancak böyle bir karardan sonra, hükmen ölü saydığı kayıp kimsenin mallarının varislerine geçmesine izin vererek en sağlam ve sağlıklı yolu bulmuştur.

7. İslâm Hukuku konuyu kayıp açısından böyle değerlendirerek onun hakkını koruduğu gibi, başkaları açısından da düşünerek onların haklarının korunmasını da sağlamıştır. Hâkim tarafından verilecek “öldü” hükmünün başkalarının hakları açısından, kaybolduğu günden geçerli olduğunu kabul etmek, böyle bir düşüncenin eseridir. Böylece kayıp kimse, kaybolduktan sonra, hakkında ölüm kararı verilinceye kadar, bir yakını ölürse onun mirasını alamayacak, dolayısıyla kendi varisleri hakları olmayan bir malın sahibi olamayacaklardır.

8. İnsan toplumunun birer ferdi olan küçüklerin veya haklarını koruyamayacak durumda bulunan diğer kimselerin haklarını da korumayı esas alan İslâm Hukuku, bu konuda onlar için bir “veli” veya “vasi” tayin etmeyi de ihmal etmemiştir.

9. İslâm Hukukunda bir kimsenin hak sahibi olması ve bu haklarını dilettiği şekilde kullanabilmesi, onun sadece bir “şahıs” olmasıyla mümkün

değildir. Şahıs olmanın yanında fiil, söz ve her türlü tasarruflarının geçerliliği ve hatta kendine has bir özellik olan, şahsın ibadetlerinin geçerli olabilmesi için, ehliyetinin bulunması gereğini ortaya koymuştur.

10. Ehliyetle zimmet şahsiyetle ilgili iki ayrı özelliktir. Ehliyet şahsiyetin başlamasıyla birlikte şahısta eksik olarak bulunmakta ve onunla birlikte gelişip tekâmül etmektedir. Bu sebeple şahıs bütün hayatı boyunca aynı ehliyete sahip bulunmadığı için, her dönemde her türlü tasarrufu geçerli olmakta veya her türlü cezaya ehil bulunmamaktadır.

11. Bununla birlikte şahsın, büyümesiyle tekâmül eden ehliyetin, onun ulaştığı en son yaşta en mükemmel olduğu kabul edilmemekte aksine insana arız olan çeşitli durumların ehliyete de tesir edeceği göz önünde bulundurulmaktadır. İster şahsın bedenine, ister aklına arız olsun her türlü arıza ayrı ayrı ele alınarak her durum değerlendirilmiştir. Tesir sahasına göre şahsın tasarruf, fiil ve sözleri ile cezalandırılıp cezalandırılmayacakları teferruatlı bir şekilde ele alınmış olduğu görülmektedir.

12. İslâm Hukukunun şahısla ilgili olarak getirdiği önemli hükümlerden biri de hiç şüphesiz “evlâtlık” konusudur. İnsan tabiatına aykırı olan, aralarında hiçbir nesep bağı bulunmayan kişileri, bir diğerinin soyundanmış gibi kabul ederek aralarında kurulacak akrabalığı reddetmiş ve insanlık şerefini korumayı bilmiştir. Böyle bir tercihle bir taraftan, birbirlerine sahip çıkarak diğer akrabalarıyla olan bağı sağlamlaştırmış; diğer taraftan da ölen kimsenin bıraktığı mirası kendi yakınlarına vererek doğacak kin ve nefret duygularının önüne geçmiştir.

13. İbadetler açısından engel görülen ve şahsın ehliyetine tesir ettiği kabul edilen çeşitli arızalar İslâm Hukukunun kendi özelliği olarak kabul edilecek olursa diğer arızaların gerçekte makul ve tam bir hukuk çerçevesinde değerlendirilmiş olduğu görülmektedir.